

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRILIGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5230900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Paxratdinov Timur

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m
auditi

Basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası dotsenti, e.i.k.

Adil`chaev Rustem Tursinbaevich

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. EKONOMIKANI MODERNIZATsIYaLAW ShARAYaTINDA TIYKARG`I QURALLARDI MODERNIZATsIYaLAW QA`REJETLERI ESABI HA`M AUDITININ` TEORIYaLIQ HA`M METODIKALIQ TIYKARLARI	6
1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestiriwshilik - ekonomikaliq minezlemesi	6
1.2. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m auditinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri ha`mde teoriyaliq tiykarlari	16
1.3. Tiykarg`i qurallar, olardi tu`rleri ha`m ha`reketi esabi	29
1.4. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` analitikaliq esabi ha`m hu`jjetlestiriliwi	
II-BAP. TIYKARG`I QURALLARDI MODERNIZATsIYaLAW QA`REJETLERI AUDITIN JETILISTIRIW	40
2.1. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziw	40
2.2. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziw izbe-izligi ha`m oni jetilistiriw jollari	48
JUWMAQLAW	57
PAYDALANILG`AN A`DEBIYaTLAR	60

KIRISIW

Temanin` aktuallig`i. G`a`rezsiz O`zbekistan Respublikasi ashiiq, erkin bazar ekonomikasina tiykarlang`an a`dil ja`miyet, ku`shli demokratiyaliiq, huqiiqiiq ma`mleket qurip, uliwma ja`han tsivilizatsiyasina, ma`mleket qurilisi tarawina o`z u`lesin qosip, «O`zbek modeli» dep ta`n aling`an rawajlaniiw joli menen barliq du`nyag`a tanildi. Aqirg`i na`tiyjede sotsialliq bag`darlang`an turaqli bazar ekonomikasina, ashiiq sirtqi siyosatqa iye bolg`an ku`shli demokratiyaliiq huqiiqiiq ma`mleket ha`m puqaraliq ja`miyeti qurilip ha`mde rawajlanip barmaqta.

Ha`zirgi ku`nde hu`kimetimiz ta`repinen ju`ritilip atirg`an siyasettin` tiykarig`i maqseti ekonomikanin` barliq tarmaqlarin qayta quriiw ha`m modernizatsiyalawdan ibarat. 2014 jilda jalpi ishki o`nimnin` o`siwi 8,1 % ti quradi, O`ndiris ko`lemi sanaatta 8,3 % ke, kapital qurilis 10,9 % ke, usaqlap satiiw 14,3 % ke asti. Awil xojalig`inin` u`lesi bolsa 6,9 protsenti quradi. Tez alip barilip atirg`an modernizatsiyalaw na`tiyjesinde 2015 jili ma`mleketimiz JIO`nin` o`siw pa`tleri 108 protsent, sanaatta o`siw 8,3 protsent, awil xojalig`i 6 protsent ko`lemde boliwi ko`zde tutilmoqta.

Bazar qatnasiqlarina o`tiw sharayatinda ekonomikag`a xaliq-araliq ta`jiriybenin` engiziliwi xojaliq sub`ektlernin` xojaliq mexanizmin o`zgerttiriw ha`m informatsiya ta`miynatinin` tiykari bolg`an buxgalteriya esabi ha`m audit tarawinda da tu`p reformalardi o`tkiziiw za`ru`rligin ju`zege keltiredi.

Sonnan kelip shig`ip, buxgalteriya esabi ha`m auditti xaliq-araliq standartlar talaplarina muwapiq rawajlandiriiw son`g`i da`wirlerde O`zbekistan Respublikasi ushin da barg`an sayin aktual ma`selelerden biri sipatinda belgili bolip barmaqta. Usi maqsette de xaliq-araliq standartlarg`a say keliwshi buxgalteriya esabi ha`m auditinin` milliy ekonomikamiz o`zgeshelikleri inabatqa aling`an halda islep shig`ilg`an milliy standartlarin u`yreniiw ha`m oni a`meliyatta ken` qollaw ju`zesinen is-ilajlar islep shig`ilip, olardi orinlaw ju`zesinen a`hmiyetli bolg`an bir qansha isler orinlandi. Soni aytip o`tiw kerek, «Xalqabad mamig`i» AJ ka`rxanalarinda da buxgalteriya esabi ha`m auditinin` usi ka`rxanalardin`

xizmetindegi o'zine ta'nligin inobatqa alg'an halda xaliq-araliq standartlarga tiykarlanip rawajlandiriv ma'seleleri de aktual ma'selelerden biri esaplanadi. Xojaliq ju'ritiwshi sub'ektlerde tiykarg'i qurallar, sonin' ishinde olardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerinin' orni ha'm sonnan kelip shig'ip olarda buxgalteriya esabin sho'lkemlestiriliwin jetilistirilip bariw ma'seleleri bul boyinsha o'z-aldina talap etetug'in ta'repleri esaplanadi. Sebebi, usi qa'rejetlerdin' finansliq na'tiyjege tikkeley ta'siri bar eken, ba'sekege tiykarlang'an bazar ekonomikasi sharayatinda imka'niyat da'rejesinde kemeyittiriv jollarin tabiw, oni a'meliyatta qollaw ka'rxanalardin' ekonomikaliq rawajlaniwin ta'miyinlew faktorlarinan biri esaplanadi.

O'zbekistan Respublikasi Prezidentinin' 2007 jil 17 marttag'i "O'ndiristi modernizatsiyalaw, texnikaliq ha'm texnologiyaliq qayta u'skenelewdi xoshemetlewge ta'n qosimsha is-ilajlar tuwrisinda" g'i Pa'rmani tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw na'tiyjesinde o'ndiris pa'ti ha'm sapasin ja'nede jaqsilaw imka'niyatini jaratiwg'a ta'sir etiwshi tiykarg'i faktorlardan esaplanadi.

"Barg'an sayin ku'sheyip baratirg'an ba'seke ortalig'i ha'mde turaqli o'zgerip turatug'in bazar talaplari o'ndiristi modernizatsiya qiliw, oni texnikaliq ha'm texnologiyaliq ta'repten jan'alaw menen baylanisli ma'selelerge salistirmali bizin' jantasiwimizdi absalyut basqadan ko'rip shig'iwimizdi talap qilmaqta. Prezidentimizdin' bul pikirleri tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw da'wir talaplarinan ekenligin bildiredi.

Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri bolsa, xojaliq ju'ritiwshi sub'ektlerdin' xizmetinde a'melge asirilatug'in qa'rejetlerden esaplanip, onin' esabinin' tuwri ju'ritiliwi ha'm auditin o'tkiziwi ha'mde bul tarawdi jetilistiriv ju'zesinen pikirler islep shig'iw aktual ma'selelerden biri esaplanadi. Tan'lang'an tema ju'zesinen alip barilg'an pitkeriw qa'nigelik jumista tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerin esabi ha'm auditin tuwri sho'lkemlestiriv, bul tarawda bar bolg'an bolg'an mashqalalardi u'yrenip shig'iwg'a ha'reket qiling'an.

Jumistin' u'yrenilgenlik da'rejesi. Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw

qa`rejetlerinin` esabi ha`m auditi ma`seleleri X.Anderson, B.Nidlz, Ch.Xorigren ha`m basqa shet el ekonomist alimlarinin` ilimiy miynetlerinde ken` jaritip berilgen. Esap siyasatin rawajlandiriwda G`MA ma`mleketlerinin` M.I.Bakanov, S.M.Kapelyush, A.N.Kuprienko, G.I.Mojeenko, N.P.Kondrakov, A.D.Sheremet,S.I.Piyakova Ya.V Sokolov, I.A.Lamikin siyaqli taniqli alimlar da bul ma`seleni jaritip bergenler. Respublikamiz alimlari O.Bobojonov N.Yu.Juraev, I.A.Zapvalishina, I.Karimov, X.N.Musaev, F.Gulomova ha`m basqalar da tiykarg`i qurallar esabin o`z ilimiy jumis ha`m a`debiyatlarinda sa`wlelendirgen, biraq tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esabi olar ta`repinen ken` ha`m toliq jaritilmag`an.

Izertlew predmeti ha`m ob`ekti. Izertlew din` obekti bolip “Xalqabad mamig`i” AAJnin` xojaliq finansliq xizmeti esaplanadi, predmet sipatinda bolsa, onin` buxgalteriya esabi ha`m esabatlarinan ken` paydalanildi.

Jumistin` maqset ha`m waziypalari. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` tiykarg`i maqseti - ekonomikaliq reformalardi a`melge asiriw sharayatinda xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlar ta`repinen tiykarg`i qurallar, sonin` ishinde olardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliw ha`m auditinin` metodikasin u`yreniw, oni analiz qiliw ha`mde ilimiy ha`m xaliq-araliq standartlarg`a muwapiq jetilistiriw ju`zesinen ilimiy-teoriyalik-a`meliy usinis ha`mde pikirler islep shig`iwdan ibarat bolip tabiladi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqsetinen kelip shig`ip, bolsa to`mendegi waziypalar belgilep alindi:

- xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerde tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri tu`siniginin` ekonomikaliq mazmunin aship beriw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabi ha`m auditinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri ha`mde ma`nisin jaritiw;

- “Xalqabad mamig`i” ashiq aksionerlik ja`miyetinin` xojaliq xizmetine minezleme, onin` tiykarg`i ekonomikaliq ko`rsetkishlerin u`yreniw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m auditin jaqsilaw ju`zesinen usinis ha`m pikirler islep shig`iw.

Izertlewdin` teoriyalik ha`m metodikaliq tiykarlari sipatinda O`zbekistan Respublikasinin` xojaliq sub`ektlari xizmetin ta`rtipke saliwshi nizamlari, Prezident I.A.Karimovtin` respublikamiz ekonomikasın reformalastiriw ha`m bazar qatnasiqlari talaplari tiykarında rawajlandiriwǵa bag`ishlang`an pa`rmanlari, miynetleri ha`m ko`rsetpeleri, Ministrler Komitetinin` qararlari, Finans Ministrliginin` buxgalteriya esabi ha`m esabati metodikasi basqarmasi ta`repinen islep shig`ilg`an normativlik hu`jjetleri ha`m ko`rsetpeleri, sonday-aq, ekonomist alimlarinin` ilimiy jumislarinan ken` paydalanildi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinda** “Xalqabad mamig`i” AAJ nin` buxgalteriya esabin u`yreniwde xaliq-araliq ha`m milliy standartlar, basqa tiyisli normativlik hu`jjetlerdende ko`rsetpelerden ken` paydalanildi. Bunnan tisqari buxgalteriya esabi ha`m audit ha`mde basqa ekonomikaliq pa`nlerge ta`n a`debiyatlar, uyrenilip atirg`an temag`a tiyisli statistikaliq ha`m ekonomikaliq dereklerden ken` paydalanildi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` quramliq du`zilisi. Pitkeriw qa`nigelik jumisi, kirisiw, 2 bap, juwmaqlaw ha`m pikirler, paydalang`an a`debiyatlar diziminen ibarat bolip, 62 bet ko`leminde jazilg`an.

**I-BAP. EKONOMIKANI MODERNIZATSIYALAW SHARAYATINDA
TIYKARG'I QURALLARDI MODERNIZATSIYALAW QA'REJETLERI
ESABI HA'M AUDITININ` TEORIYALIQ HA'M METODIKALIQ
TIYKARLARI**

1.1. Xojaliqtin` sho'lkemlestirishlik - ekonomikaliq minezlemesi

«Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri esabi ha'm auditi» atamasinda tan'lap aling'an pitkeriw qa'nigelik jumisin jaziw barisinda biz misal retinde Kegeyli rayoninda jaylasqan «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin` buxgalteriyaliq materiallarinan paydalang'an halda xojaliqtin` finanslik-xojaliq xizmetine qisqasha minezleme berip o'tpekshimiz.

Biz tiykarinan «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin` balansinin` aktiv ha'm passiv, debitorlik ha'm kreditorlik karizlari, aylanba qarjilari, tiykarg'i qurallari ha'm finansliq na'tiyjeleri haqqinda mag'liwmatlar analizlenedi.

«Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin` 2014 jilda satilg'an o'nimlerin sap tu'sken 47650482 min` swmdi, satilg'an o'nimlerdin` o'zine tu'ser bahasi 41733744 min` swmdi qurag'an. Jalpi payda 1891523 min` swmdi qurag'an. Taza payda 1584804 min` swm bolg'an. 2014 jilda da'ramat (payda)dan saliq ha'm basqa salqlar 306719 min swm bolg'an.

Sog'an muwapiq «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin` berilgen esabat mag'liwmatlarinan paydalanip, to'mendegi kesteler keltirildi ha'm analiz qilindi.

1.1-kestede «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli derekler menen ta'miyinlengenligin u'yrenip analizleyviz.

Keste mag'liwmatlarinan ko'rinedi, biz analiz qilip atirg'an tahlil qilayotgan «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinde tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli derekler menen ta'miyinlengenlik jag'dayin analiz qilg'animizda to'mendegi na'tiyjelerge erisildi: bu analiz qilinip atirg'an «Xalqabad mamig'i»

ashiq aksionerlik ja'miyetinde 2014 jilda 2013 jilg'a qarag'anda 2503479 min` swmg'a o'z qarjilarinin` derekleri ko'beygen. Ja'miyette 2014 jilda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli o'zlik dereklerinin` ko'lemi de 2503479 min` swmg'a artqanin ko'riwimiz mu'mkin.

1.1-keste

«Xalqabad mamig'i» AAJ tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli derekler menen ta'miynlengenlik analizi

Ko`rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashiliq (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	8885134	11388613	2503479
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	-	-	-
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli o`z qarjilarinin` derekleri (1-2)	8885134	11388613	2503479
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli o`zlik ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri (3+4)	8885134	11388613	2503479
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	23100347	25955912	2855565
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli ja`mi derekler (5+6)	31985481	37344525	5359044
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja`mi	22594701	28172593	5577892
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a o`z dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (3-8)	- 13709567	-16783980	-3074413
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (5-8)	- 13709567	-16783980	-3074413
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a ja`mi dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (7-8)	9390780	9171932	-218848

O`zlik dereklerinin` ko'beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalamaq kerek. Ja'miyette ag`imdag'i jil basinda ha`m aqirinda uzaq mu`ddetli minnetlemeler bolmag'an. Qisqa mu`ddetli minnetlemeler bolsa bar bolip, o'tken jilg'a salistirmali 2503479 min` swmg'a ko'beygen. «Xalqabad mamig'i» ashiq aksionerlik ja'miyetinde tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli o'zlik derekleri 2503479 min` swmg'a jeterli bolg'an. Sonin` menen birge tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a ja`mi dereklerinin` de 5359044 min swmg'a

jeterli bolg`anin ko`riwimiz mu`mkin. Bunday na`tiyjelerdin` ha`zirgi bazar ekonomikasi sharayatinda jaqsi na`tiyje dep esaplanadi. Sonday bolsada mag`liwmatlarga tiykarlang`an halda ja`miyettin` finansliq turaqlilig`in bekkemlew ushin tiyisli shara-ilajlar ko`riwi maqsetke muwapiq esaplanadi.

1.2-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ to`lew qa`biliyetinin` analizi

To`lew qarjilari	Esabat jili aqirina summasi, min` swm	To`lew qarizlari	Esabat jili aqirina summasi, min` swm
1. Pul qarjilari, yag`niy kassadag`i ha`m esap betlerindegi pul qarjilari	155065	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	2371744
2. O`ndirislik zapaslar	27110273	Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	9341297
3. Qisqa mu`ddetli investitsiyalar	-	Saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	6130270
4. Debitorliq qarizlari	309406	Byudjetke to`lemeler boyinsha qariz	3463312
Valyuta qarjilari	-	Du`ziwshilerge qariz	195142
Qisqa mu`ddetli investitsiyalar,		Miyetke haqi to`lew boyinsha qariz	607036
Tayar o`nimler	1062320	Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemeler boyinsha qariz	3508177
Basqada ag`imdag`i aktivler	6592427	Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	1338934
Ja`mi to`lew qarjilari	35229491	Ja`mi	25955912
To`lew qarjilarina to`lew qarizlarinin` ko`pligi		Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	9273579
Balans	35229491	Balans	35229491

1.2-kestede biz analiz qilip atirg`an «Xalqabad mamig`i» AAJ 2014 jilda to`lew qa`biliyetine iye dep esaplanadi. Sebebi AAJ ja`mi to`lew qarjilari 35229491 min` swmdi qurap, ja`mi to`lew qarizlari 25955912 min` swm bolg`an. Bul jerde, ja`miyette to`lew minnetlemelerinen to`lew qarjilarinin` 9273579 min swmg`a ko`p ekenligin ko`remiz.

To`lew qarjilari du`zilisiz analiz qilsaq, onda debitorlik qarizlari 309406 min` swmdi quraydi. To`lew qarizlarinin` du`zilisine kelsek, birnshi, zat jetkizip

beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz 2371744 min` swmdi, ekinshi sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz 9341297 min` swmdi, u`shinshshi saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler 6130270 min` swmdi, to`rtinshi byudjetke to`lemler boyinsha qariz 3463312 min` swmdi, besinshi du`ziwshilerge qariz 195142 min` swmdi, altinshi miynetke haqi to`lew boyinsha qariz min` swmdi, altinshi maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz 3508177 min` swmdi ha`m jetinshi bsqa kreditorliq qarizlari 1338934 min` swmdi qurag`an.

1.3-keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi

Ko`rsetkishler	2013-jil	2014jil	O`zgerisi (+;-)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44812645	47650482	+2837837
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	40008607	41733744	1725137
3. O`nimdi (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda	4804038	5916738	1112700
4.Da`wir qa`rejetleri	3071946	3125558	53612
5. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	1732092	2791180	1059088
6. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	529973	1891523	1361550
7. Ayriqsha payda ha`m ziyanlar	-	-	-
8. Da`ramat salig`in to`legenge shekem payda (ziyan)	529973	1891523	1361550
9. Da`ramat (payda)dan saliq ha`m basqa saliqqlar	108608	306719	198111
10. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyan	421365	1584804	1163439

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi keltirilip o`tilgen 1.3-keste mag`liwmatlarinda finansliq na`tiyjeler haqqinda mag`liwmat keltirilgen.

1.3-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday, ja`miyette o`nim

satiwdan aling`an taza tu`sim o`tken jilg`a salistirg`anda 2837837 min` swmg`a artqanligin ko`remiz, bul ko`rsetkishti unamli bahalasaq boladi. Tilekke qarsi satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi da 1725137 min` swmg`a o`sken. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyani o`tken jilg`a salistirg`anda 1163439 min` swmg`a o`skenligin ko`remiz. Uliwma alg`anda, xojaliqta esabat da`wirinin` taza paydasi o`tken jilg`a qarag`anda ko`beygenin unamli bahalamaq lazim.

1.4-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014- jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	salm ag`i, %	Summa, min` swm	salma g`i, %	2014 - jil 2013 - jilg`a salistirmal i o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	2365331	7,4	1957389	5,2	-407942	-2,2	-17,2
2.Ag`imdag`i aktivler	29620150	92,6	35387136	94,8	5766986	+2,2	19,5
Sonin` ishinde:							
a) tovar-materialliq awisiqlar	22594701	76,3	28172593	79,6	5577892	3,3	24,7
b) kelesi da`wir shig`inlari	899778	3,0	157645	0,4	-742133	-2,6	-82,5
v) debitorlar	3132938	10,6	309406	0,9	-2823532	-9,7	-90,1
b) pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalar	247509	0,8	155065	0,4	-92444	-0,4	-37,3
v) basqa ag`imdag`i aktivler	2745224	9,3	6592427	18,7	3847203	9,4	140,1
Balans aktivinin` ja`mi	31985481	100	37344525	100	5359044	-	16,7

1.4-keste mag`liwmatlarinan ko`rip turg`animizday, biz u`yrenip atirg`an «Xalqabad mamig`i» AAJ esabat da`wirinde uzaq mu`ddetli aktivler o`tken jilg`a qarag`anda -407942 min` swmg`a, yag`niy -17,2 protsentke kemeygen. Ja`mi aktivler summasi esabat jilinda 5359044 min` swmg`a ko`beygen. Ja`miyettegi aktivlerdin` bunday da`rejede artiwın ja`miyet ushin unamli halda bahalaymiz ha`m sonin` menen birge usi aktivlerdin` ko`beyiwine qaysi ko`rsetkishler ta`sir

etkenligin ko`rip o`temiz. Demek, ja`miyettin` aktivlerinin` ko`beyiwi tiykarinan ag`imdag`i aktivler esabinan ekenligin ko`remiz.

Ja`ma`a`tte debitorliq qarizlari o`tken jilg`a salistirg`anda 2823532 min` swmg`a kemeygen.. Biz bul jag`daydi ja`miyet ushin unamli jag`day dep bahalaymiz. Sebebi debitorliq qarizlardin` azayiwi ja`miyettin` finansliq jag`dayin ta`sir ko`rsetedi. Ja`miyettin` pul qarjilari 2013-jilg`a salistirg`anda 92444 min` swmg`a kemeygene. Bul ko`rsetkishtegi o`simdi ja`miyet ushin unamsiz bahalasaq boladi.

1.5-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ buxgalteriya balansi passiv statyalari analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014 - jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal- mag` i, %	Summa, min` swm	Sal- mag`i , %	Summa, min` swm	Sal- mag`i, %	2014 - jil 2013 - jilg`a salistirmali o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.O`z qarjilarinin` derekleri	8885134	27,7	1138861 3	30,5	2503479	+2,8	28,2
2.Minetlemeler	2310034 7	82,3	2595591 2	69,5	2855565	-12,8	12,3
Sonin` ishinde							
a) Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	-	-	-	-	-	-	-
b) Ag`imdag`i minetlemeler	2310034 7	100	2595591 2	100	2855565	-	12,3
Balans passivi-nin` ja`mi	3198548 1	100	3734452 5	100	5359044	-	16,7

1.5-kestedegi mag`liwmatlardi u`yrenip, analiz etiwimizden maqset, ja`miyet mu`lki ha`m pul qarjilardinin` kelip shig`iw derekleri balanstin` passivinde ko`rsetiledi. Bular o`zine qarasli shetten tartilg`an dereklerge ajratiladi.

1.5-keste «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` esabat jilinin` basina kelip jil aqirinda passivlardin` ja`mi summasi 16,7 protsentke yag`niy 5359044 min` swmg`a ko`beygen. Ja`miyettin` mal-mu`lkti qurawshi dereklardin` bunday ta`rtipte ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalaw lazim. Sonin` menen birge usi dereklardin` kelip shig`iw yamasa payda boliwina itibar

qaratsaq ju`da` a`hmiyetke iye bolar edi.

1.5-keste mag`liwmatlarında ja`miyette ag`imdag`i jil aqırında o`z qarjilari derekleri jil basına qarag`anda 2503479 min` swmg`a ko`beygen. Bunday ko`rsetkishti ja`miyet ushin unamli bahalamaq lazim. Sebebi, o`z qarjilari dereklerinin` ko`beyiwi ja`miyettin` finansliq g`a`resizliginin` ariyaina, to`lew qa`biliyetinin` o`siwine alip keledi. Mag`liwmatlardan ko`rinedi, ja`miyette ag`imdag`i jil aqırına minetlemeler summasi 2855565 min` swmg`a artqani unamsiz bahalaw lazim. Sebebi, minnetlemelerdin` bunday ta`rizde artip bariwi xojaliqtin` finansliq jag`dayına qatan` ta`sir ko`rsetedi.

deregi anag`urlim asqan bul bolsa unamli jag`day dep bahalasaq boladi..

1.6-kestede biz balans mag`liwmatlarına tiykarlanip ja`miyettin` aylanba qarjilari dereklerinin` nenin` esabına sho`lkemlestirilgenligin qarap o`temiz. Bunday analizdin` za`ru`rligi sonnda, ja`miyettin` finansliq g`a`rezsizligi, turaqlilig`i, kredit aliwg`a qa`biliyetliligini aniqlawda o`zinin` derekleri menen ta`miyinlengenlik da`rejesin aniqlaw ju`da` a`hmiyetke iye.

1.6-keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` aylanba qarjilarinin` aylaniwi analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satıwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44812645	47650482	+2837837
2. Ja`mi tovar-materialliq rezervleri, min` swmda	22594701	28172593	5577892
3. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw koeffitsienti (1/2)	2,0	1,7	-0,3
4. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw da`wiri, ku`n esabında	286,0	264,0	-22,0
5. Aylaniw salmag`i koeffitsienti (2/1)	0,5	0,6	+0,1
6. Aylanistin` tezlesiwı yamasa sekinlesiwınen qarjilardin` bosasqanlig`i (-) yamasa qosimsha (+) tartılğ`anlig`i: - ku`n esabında - summada, min` swmda -22,0*47650482/360			-22,0 -29119739

1.6-keste mag`liwmatlarınan ko`rinip turipti, biz analizi qilinip atirg`an «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinde 2014 jilda o`nimlerdi

satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 2837837 min swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. Tovar-materialliq rezervlerdin` quni bolsa 5577892 iin` swmg`a artqan. Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq rezervlerdin` aylanis koeffitsienti 2013 jilg`a salistirg`anda 2014 jilda -0,3 koeffitsientti qurag`an. Aylanis da`wiri bolsa 2013 jilg`a salistirg`anda 22,0 ku`nge kemeygen, yag`niy sekinlesken. «Xalqabad mamig`i» ashiq aktsionerlik ja`miyetinde tovar-materialliq rezervler aylanisnin` na`tiyjesinde ja`miyet oborotinan qarjilardin` za`ru`rligi 29119739 min swmdiv qurag`an. Bunday na`tiyjeler «Xalqabad mamig`i» ashiq aktsionerlik ja`miyeti ushin unamsiz jag`day esaplanadi..

1.7-keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aktsionerlik ja`miyeti debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
1		3	
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900nin` ayirmasi)	-	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	2371744
Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	198461	Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	9341297
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	-	Salix ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	6130270
Du`ziwshilerdin` ustav kapitalina u`lesleri boyinsha qarizi	-	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	3463312
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi		Du`ziwshilerge qariz	195142
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesp alip islewshilerge berilgen avanslar	-	Miyetke haqi to`lew boyinsha qariz	607036
		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	3508177
Basqa debitorliq qarizlari	110945	Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	1338934
Ja`mi	309406	Ja`mi	25955912
Kreditorliq qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i	2564650 6	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	-
Balans	2595591	Balans	25955912

	2		
--	---	--	--

1.7-keste de biz ja`miyettin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi olar arasindag`i o`z-ara ten`lik salistirmasin harakterleydi. Bunda debitorliq minnetlemielerdin` kreditorliq minnetlemelerinen artip ketiwi yamasa kerisinshe jag`daylar sa`wlelendiriledi.

Esabat jilinda ashik aksionerlik ja`miyettin` debitorliq qarizlari uliwma ja`mi 309406 min` swmdi qurap, bulardin` derekleri qarap o`tssek birinshiden «Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz» statyasinda bul summa 198461 min` swmdi quaydi, al ekinshi «Basqa debitorliq qarizlari» statyasinda bolsa 110945 min` swmdi qurag`an.

Kreditorliq qarizlardi ja`mi 25955912 min` swmdi quaydi yamasa kreditorliq qarizlari debitorliq qarizlarinan 25646506 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi a`lbette unamsiz jag`day sipatinda bahalanadi.

Demek, ja`miyet basshilari kerekli is-ilajlardi a`melge asiriw kerek boladi.

1.8-keste

«Xalqabad mamig`i» ashig aksionerlik ja`miyeti debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashilig`i (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi debitorliq qarizlari, min` swm	3132938	309406	-2823532
2. O`nim (jumis xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` swm	44812645	47650482	+2837837
3. Ag`imdag`i aktivlar, min` swm	29620150	35387136	+5766986
4. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti (2/1)	14,3	154,0	+139,7
6. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*365/2)	25,5	2,4	-23,1
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, (1/3*100)%	10,6	0,9	-9,7
8. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari u`lesi, (4/1*100) %		-	-

1.8-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`anınday o`tken jildin` usi da`wirine qarag`anda 2823532 min` swmg`a pa`seygen. Sonin` menen birge o`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim de o`tken jilg`a qarag`anda 2837837 min` swmg`a o`sken. Usilar qatarında Ja`miyettin` ag`imda aktivlerdin` ja`mi summasi bolsa 5766986 min` swmg`a ko`beygenin ko`riw mu`mkin. O`nim satiwdan taza tu`simnin` artiwi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` o`ndiriliw da`wiri o`tken jilg`a qarag`anda kemeygen. Yag`niy, debitorliq minnetlemelerinin` o`ndirip aliniwi anag`urlim tezlesken. Ja`miyet basshilari ka`rxananin` debitorliq qarizlardi aylanis da`wirin ja`nede kemeytiriw ha`m olardi o`ndiriw ushin za`ru`r bolg`an shara ilajlardi a`melge asiriwi kerek.

1.9 -keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aktsionerlik ja`miyeti kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshin`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 -jil	2014 -jil	Ayirmashiliq (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` swm	23100347	25955912	2855565
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	40008607	41733744	1725137
3. Ja`mi minnetlemeler, min` swm	23100347	25955912	2855565
4. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti (2/1)	1,7	1,6	-0,1
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*365/2)	210,2	227,0	+16,8
7. Ja`mi minnetlemeler quramında kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (1/3*100)	100,0	100,0	-
8. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (4/1*100)	-	-	-

1.9-kestede keltirilgen mag`liyatmalardan sonni aniqladiq ja`miyettin` 2013 jilg`a salistirmali 2014 jilda kreditorliq qarizlari ja`mi 2855565 min` swmg`a ko`beygen. Sonin` menen birge satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi bolsa 1725137 min` swmg`a o`sken. Bulardin` na`tiyjesinde xojaliqta kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti 0,1 ge pa`seygen. Yag`niy, kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a qarag`anda anag`urlim pa`seygen.

Bunday ko`rsetkishlerdi ja`miyet ushin unamsiz jag`day sipatinda bahalasaq boladi.

1.2. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m auditinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri ha`mde teoriyaliq tiykarlari

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m analizin a`melge asiriwda teoriyaliq ha`mde metodikaliq tiykarlar bolip, usi tarawg`a tiyisli ha`m respublikamizda a`mel qilip atirg`an normativlik hu`jjetler esaplanadi. Sonin` menen birge rekonstruktsiya ha`m modernizatsiyalaw jumislarinin` ju`da` ken` tarmaqlarg`a tiyisli ekenin inabatqa alatug`in bolsaq, ha`r bir tarmaq o`zgesheliklerinen kelip shig`ip, tiyisli tarmaq ka`rxanalarinin` xizmeti menen baylanisli, bolg`an hu`jjetler esaplanadi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw esabin ju`ritiwde O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 2007 jil 17 marttag`i “Islep shig`ariwdi modernizatsiyalaw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelewdi xoshemetlewge ta`n qosimsha is-ilajlar tuwrisinda”g`i Pa`rmani a`hmiyetli tiykar bolip esaplanadi.

Usi Pa`rmanda xojaliq sub`ektleri ta`repinen islep shig`ariwdi turaqli modernizatsiyalaw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq ta`repten qayta u`skenelew, oni joqari sapali, ba`sekeles, eksportqa bag`darlang`an o`nim islep shig`ariwdi ko`beyittiriw imka`nin beretug`in alding`i zamanago`y u`skeneler menen ta`miyinlew ha`m bunin` ushin sub`ektlerdi xoshemetlew is-ilajlari jaritip berilgen.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerde tiykarg`i qurallardi modernizatsiyasi a`melge asirilip atirg`an bolsa, tiyisli esabat da`wiri ushin esaplang`an amortizatsiya qarjilarinan paydalaniw sha`rti menen, paydadan alinatug`in saliq, bazasin kemeyittiriw huqiqi berilgen. Bunnan tisqari islep shig`ariwg`a engizilgen jan`a texnolgiyaliq u`skeneler 5 jil mu`ddetke mu`lk salig`inan azat etiledi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabin ju`ritiw ma`selelerin jaritiwdan aldin olardi modernizatsiyalaw tu`sinigine berilgen ta`riyiplerdi ko`rip o`temiz.

Ma`selen, ekonomist alim S.Kodirxonov «tiykarg`i qurallardi

modernizatsiyalaw degende islep atirg`an miynet qurallardin` o`ndiris o`nimdarlig`in asiriw ha`mde olardi ruwxiy toziwdan saqlaw maqsetinde janaliqlar kiritiw, islew o`zgesheliklerin ha`m konstruktsiyasin ja`nede jaqsilaw tu`siniledi» dep, ta`riyip bergen.

BEMSnin` 5-saninda tiykarg`i qurallar menen baylanisli kapital qa`rejetlerdin` quni aniqlang`an boliwi ha`mde keleside ekonomikalıq na`tiyje beriw sha`rti menen tiykarg`i qurallardin` qunina qosiliwi mumkinligi, qalg`an barlıq qa`rejetler bolsa, olar sariplang`an da`wir ushin qa`rejetler sipatında ta`n aliniwi lazımlig`i aytip o`tilgen.

BEMSnin` 21-sanında bolsa, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabi ma`selesine tek, uzaq mu`ddetke arendag`a aling`an tiykarg`i qurallardi kapital isleri ha`mde rekonstruktsiya ha`m modernizatsiyalaw ju`zesinen g`ana toqtalıp, bunda 0860-«Uzaq mu`ddetli sha`rtname tiykarında arendag`a aling`an tiykarg`i qurallardin` kapital qa`rejetleri» schyotinan paydalaniliwi aytip o`tilgen.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabin ju`ritiwde aldin ala, olardi du`zetiwi, modernizatsiyalaw isleri qa`rejetlerinen pariqlarin ko`rip o`tiw lazim boladi dep esaplaymiz ha`m bul boyınsha ekonomist alimlardin` pikirlerin u`yrenip shig`amiz.

O.Bobojonov, K.Jumaniyozovlar «Kapital sariplar yamasa kapital qoyilmalar dep tiykarg`i qurallar ha`m basqa uzaq mu`ddetli paydalanilatug`in aktivlerdi satip aliw ha`m jaratiw menen baylanisli bolg`an sariplarg`a aytiladi» dep, kapital qoyilmalarg`a ta`riyip berisken. Bul ta`riyip tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli, qa`rejetler ushin ha`m jeterli emes dep esaplaymiz.

«Rekonstruktsiya tiykarg`i qurallardin` isshi potentsialin asiriw ushin za`ru`r bolg`an ma`lim bir qa`rejetlerdi talap qiladi. Rekonstruktsiya o`nim islep shig`ariwdi ko`beyittiriw, o`zine tu`ser bahani pa`seyittiriw, ximet mu`ddetin o`zgerttiriw, o`nim sapasin jaqsilaw ushin a`melge asiriladi. Uskeneni isshi jag`dayin saqlap turiw qa`rejetleri rekonstruktsiya emes, ba`lkim modernizatsiyalaw islerine tiyisli shig`ar». Bul ta`riyip tiykarg`i qurallardi

rekonstruktsiya, modernizatsiyalar ma'selesine D.Sultonova, N.Juraev ha'm basqa ekonomist alimlar ta'repinen milliy ha'm xaliq-araliq standartlardi qollar ju'zesinen tayarlang'an o'qiw qollanbada berilgen.

N.A.Litneva, L.I.Malyavkina, T.V.Fedorovalar «Rekonstruktsiya ha'm modernizatsiyalar qa'rejetleri tiykarg'i quraldin' baslang'ish qunin asiradi ha'm buxgalteriya esabinda kapital qoyilma sipatinda sa'wlelendiriledi» dep ta'riyip bergen.

N.K.Muravitskaya «Moderinizatsiya tiykarg'i qurallardi funktsional normativlik ko'rsetkishlerin (quwati, islew sapasi ha'm basqalar) jaqsilawin na'zerde tutadi» dep esaplaydi.

Ja'ne bir Rossiya ekonomist alimlari o'zlerinin ilimiy a'debiyatlarinda tiykarg'i qurallardin' modernizatsiya qiliniwi onin' bir neshe o'zgesheliklerin, yag'niy quwatinin asiwin, paydali ximet mu'ddetinin' uzayiw ju'zege keltiredi dep aytip o'tedi.

Joqarida keltirip o'tilgen pikir ha'm ta'riyiplerdi u'yrenip shig'ip, to'mendegishe pikirdi keltirip o'tiw mu'mkin. Demek, tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalar na'tiyjesinde onin' paydali ximet mu'ddeti uzayadi, baslang'ish quni asadi, islep shig'ariw quwati asip, islew sapasi jaqsilaandi.

G'a'rezsizlik jillarinda buxgalteriya esabinin' rawajlaniwina na'zer taslasaq, onda metodikaliq ha'm sho'lkemlestiriwshilik ta'repten u'lken o'zgerisler ju'z bergenligin seziw mu'mkin. Bul da'wirde oraylastirilg'an rejeli ekonomika talaplari tiykarinda islewge sa'ykeslestirilgen buxgalteriya esabi sistemasinan bazar ekonomikasi talabina juwap beretug'in esap sistemag'a o'tiw protsessi baslandi.

Buxgalteriya esabin bazar qatnasiqlari talaplari tiykarinda reformalawdi a'melge asiriw regionlarda 1994 jilda Respublika Ministrler Komitetinin' «Esap ha'm statistikanin' xaliq-araliq standartlari tiykarinda reformalastiriw da'stu'ri» islep shig'ildi ha'm baspada dag'azalandi.

O'zbekistan Respublikasinin' «Buxgalteriya esabi tuwrisinda»g'i Nizaminin' buxgalteriya esabin rawajlandiriwdag'i roli sheksiz. Sebebi usi nizamliq hu'jjette birinshi ma'rte respublikamizda buxgalteriya esabinin' huqiqiy tiykarlarin

jaratiw menen birgelikte ka`rxana basshilari ha`m qa`nigelerine buxgalteriya esabinin` metodikaliq ha`mde sho`lkemlestiriwshilik ma`selelerin sheshiwde jeterli da`rejede xuqiq ha`mde jen`illikler berildi. Usi xuqiq, ha`m jen`illiklerden paydalaniw ta`rtibi bolsa, O`zbekistan Respublikasinin` Finans Ministrligi ta`repinen 1998 jil 26 iyulda 17-07/86-san menen tastiyqlang`an (1-sanli BEMS) «Esap siyasati ha`m finansliq esabat» Buxgalteriya esabinin` milliy standartinda jaritip berilgen. Onda ha`r bir ka`rxana g`a`rezsiz ra`wishte o`zinin` buxgalteriya esabi sistemasin, yag`niy esap siyasatin islep shig`iwi ha`m dag`aza qiliw mu`mkinligi belgilep qoyilg`an.

Buxgalteriya esabin bunday ta`rizde jolg`a qoyiliwinin` ma`nisi sonin` menen xarakterlenedi, onda ma`mleket ta`repinen ornatilg`an buxgalteriya esabin ju`ritiwdin` uliwmalig qag`iydalarina tiykarlang`an halda ha`r bir ka`rxanada islep shig`ariw ha`m finansliq xizmetinen go`zlengen maqsetke erisiw ushin buxgalteriya esabi orinlawi lazim bolg`an waziypalardan kelip shig`ip esap sistemasin g`a`rezsiz ra`wishte qa`liplestiredi.

Ka`rxanalarg`a bunday xuqiq ha`m jen`illiklerdin` beriliwi respublikamizda buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standartlarina o`tiwdin` unamli na`tijyesi dep qaraw mu`mkin. Sebebi buxgalteriya esabi xaliq-araliq standartlardin` birinshisi «Esap siyasati» dep ataladi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri buxgalteriya esabinin` metodikaliq tiykarlarin qurawshi nizamliq ha`m normativlik hu`jjetlerdi to`rt da`rejede tu`rlew mu`mkin. En` joqari da`rejedegi nizam, bul O`zbekistan Respublikasinin` Konstitupiyasi bolip, usi nizamda O`zbekistan Respublikasi puqaralari ha`m ma`mleket aymag`inda turg`an jasap atirg`an shet el puqaralari isbilermenlik xizmeti menen shug`illaniw regionlarda xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdi sho`lkemlestiriwi ha`m isbilermenlik xizmetleri menen shug`illaniwlari kepillengen. Sonday-aq, olar erkin xizmet alip bariwlari mu`mkin, yag`niy eksport ha`m import operapiyalarin da`melge asiriw huqiqina iye boladi.

Barliq mu`lk formalardin` birdey rawajlaniwin ta`miyinlew O`zbekistan Respublikasi nizamlarinda belgilep berilgen. Ma`selen, nizamlar kompleksi esaplang`an

Puqaraliq kodeksi, Saliq kodeksi, Bajixana kodeksi siyaqli nizamliq hu`jjetler tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliwda o`z-aldina ma`deniyatqa iye.

Buxgalteriya esabin ha`m onin` quramliq bo`limi esaplang`an tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabinin` keyingi u`shinshi da`rejesi O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` o`ndiristi modernizatsiyalaw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelewdi ta`rtipke saliw, rawajlandiriw, buxgalteriya esabi ha`m esabatin jetilistiriwge qaratilg`an pa`rmanlari esaplanadi.

Buxgalteriya esabinin` metodikaliq tiykarlarin rawajlandiriwda O`zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin` qararlari o`z-aldina a`hmiyetke iye. Joqaridag`i to`rt da`rejedegi nizamliq ha`m normativlik hu`jjetler menen bir qatarda O`zbekistan Respublikasi Finans Ministrliginin` normativlik hu`jjetleri de buxgalteriya esabinin` metodikaliq tiykari sipatinda qaraladi. Finans Ministrligi ta`repinen islep shig`ilg`an ha`m Respublika A`dillik Ministrliginde dizimge aling`an buxgalteriya esabinin` milliy standartlari za`ru`rli a`hmiyetke iye. Usi milliy standartlar buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standartlarina a`dewir jaqinlasqan. Bu`gingi ku`nge kelip buxgalteriya esabi milliy standartlarinin` 25 si islep shig`arilg`an. Sonday-aq, Finans Ministrligi buxgalteriya esabin ta`rtipke saliwshi basqa normativlik hu`jjetleri de xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerde buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwde o`z-aldina a`hmiyetke iye.

Bul sho`lkemlerden tisqari, Respublikamizda O`zbekistan buxgalterler ha`m auditorlar milliy assotsatsiyasi, Auditorlar palatasi, Isbilermenler palatasi ha`m basqa professional ma`mleketlik emes ha`m ja`ma`a`t sho`lkemleri bar bolip, olar da buxgalteriya esabinin` metodikaliq tiykarlarin rawajlandiriwg`a ta`sir ko`rsetiwleri za`ru`r. A`lbette bu`gingi ku`n dn usi sho`lkemler de buxgalteriya esabinin` rawajlandiriwda o`z u`leslerin qospaqa.

1.3. Tiykarg`i qurallar, olardi tu`rleri ha`m ha`reketi esabi

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri tiykarg`i qurallardin` o`zinin` esabinan tu`pten pariqlasada, biraq olardag`i baylanisliligi inobatqa alip, tiykarg`i qurallardin` ta`riyipine ha`m olardi esabin ju`ritiwge toqtawdi lazim dep taptiq.

Tiykarg`i qurallarg`a O`zbekistan Respublikasi buxgalteriya esabinin` milliy standartinin` 5-saninda to`mendegishe ta`riyip berilgen:

Tiykarg`i qurallar dep, o`ndirislik ha`m o`ndirislik emes tarawinda paydalanatug`in, sonday-aq, uzaq mu`ddetli arendag`a beriletug`in ha`m uzaq mu`ddet dawaminda (bir jildan artiq) ximet qilatus`in qurallarg`a aytiladi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliwda buxgalteriya esabinin` waziypalari to`mendegilerden ibarat:

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin o`z waqtinda tiyisli hu`jjetlerge tiykarlanip ra`smiylestiriw ha`m esap registrlarinda sa`wlelendiriw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin tuwri esaplaw ha`m buxgalteriya esabi registrlarida sa`wlelendiriw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri a`melge asirilg`anda olardi qayta bahalawdi tuwri a`melge asiriliwi ta`miyinlew;

- saliq to`lemlerdi esaplaw ushin za`ru`r bolg`an mag`liwmatlardi aniq esaplaw imka`nin ta`miyinlew;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri menen baylanisli mag`liwmatlar tuwrisindag`i statistikaliq ha`m buxgalteriya esaplarinda talap qiling`an mag`liwmatlardi beriw imka`niyatini jaratiw ha`m t,b.

Joqaridag`i buxgalteriya esabinin` waziypalarini orinlaw ushin tiykarg`i qurallardi ilimiy tiykarlang`an halda gruppalam sonday-aq, buxgalteriya esabinda bahalaw maqsetke muwapiql boladi.

Ka`rxana tiykarg`i qurallari quramina ko`re ha`r qiyli bolip, ma`lim belgileri tiykarinda gruppalaandi. Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardi birden-bir u`lgili gruppaw qollaniladi. Og`an ko`re olar tarmaq belgilerine, tayinlaniwina, tu`rleri, qaysi tarawg`a tiyisli ekenligi ha`m paydalaniwina ko`re gruppalanadi.

Tiykarg`i qurallardi tarmaq belgilerine qarap gruppaw (sanaat, qurilis, sawda, awil xojalig`i ha`m basqalar) ha`r bir tarmaqqa tiyisli tiykarg`i qurallardin` quni tuwrisinda mag`liwmat aliw imka`nin beredi.

Tayinlaniwina ko`re ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallari tiykarg`i o`ndiristegi tiykarg`i qurallar, basqa tarmaqlardag`i tiykarg`i o`ndiris qurallar ha`m o`ndirislik emes tiykarg`i qurallar.

Ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallari tu`rleri boyinsha to`mendegishe toparlanadi:

- qurilmalar;
- uzatiwshi priborlar;
- mashina ha`m a`sbap u`skeneler;
- transport qurallari;
- a`sbap u`skeneler;
- o`ndiris inventarlari ha`m buyimlar;
- xojaliq inventarlari;
- jumis ha`m o`nimdar haywanlar;
- ko`p jilliq terekler;
- jerlerdi jaqsilawg`a sariplang`an kapital sariplar ha`m basqa tiykarg`i qurallar.

Sunday-aq, arendag`a aling`an tiykarg`i qurallarg`a sariplang`an kapital qoyilmalar da tiykarg`i qurallar quraminda esapqa alinadi.

Tiykarg`i qurallardi tu`rleri boyinsha gruppawdan go`zlengen tiykarg`i maqset olardin` analitikaliq esabin sho`lkemlestiriw bolip tabiladi.

Kimge tiyisliligine qarap tiykarg`i qurallar o`zine tiyisli ha`m arendag`a aling`an tiykarg`i qurallarg`a bo`linedi. Paydalaniw belgilerine qarap bolsa

tiykarg`i qurallar ekspluatatsiyadag`i, rekonstruktsiyadag`i ha`m qayta qurallandiriwdag`i tiykarg`i qurallarg`a bo`linedi.

Tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni hu`kimettin` arnawli qarari boyinsha qayta bahalang`anda o`zgeriwi mu`mkin. Sonday-aq, olardin` da`slepki quni texnikaliq ta`repten rekonstruktsiya qiliw ha`m qayta quriw na`tiyjesinde paydalaniw, ximet ko`rsetiw mu`ddeti uzaysa yamasa obektlerdin` o`ndiris quwati oshsa, islep chshig`arilg`an o`nimlerdin` sani ko`beyse yamasa o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi pa`seyse olardin` da`slepki quni ko`beyiwi mu`mkin.

Tiykarg`i qurallardin` qaldiq quni olardin` da`slepki quninan toziw qunin ayiriw joli menen aniqlanadi. Waqit o`tiwi na`tiyjesinde tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni tap sog`an uqsas zamanago`y tiykarg`i qurallardin` quninan pariqliq qila baslaydi. Usi pariqliq tamamlaw ushin tiykarg`i qurallardi ma`lim da`wirlerde qayta bahalaw a`melge asiriladi ha`m olardin` tiklew quni aniqlandi.

Tiklew quni dep tiykarg`i qurallardi ha`zirgi sharayatda a`mel qilip atirg`an bahada esapqa aliw, zamanago`y texnikaliq ha`m texnologiya menen quriw yamasa o`ndiris tu`siniledi.

Tiykarg`i qurallardin` qayta bahalaniwi olardin` balans qunlarin belgilengen koeffitsentlerge ko`beyittiriw boyinsha (indeksatsiya kiliw arqali) a`melge asirildi.

Tiykarg`i qurallardin` esap birligi bolip o`z-aldina inventar obektleri esaplanadi. Inventar obektleri degende bir funktsiyani orinlawg`a mo`ljellengen, toliq qurip boling`an yamasa islep shig`arilg`an o`z-aldina predmet yamasa predmetler kompleksi tu`siniledi.

Ha`r bir inventar obektine o`z-aldina inventar nomerleri belgilenedi ha`m paydalaniw protsessinde, tamamlaw, modernizatsiyalaw isleri protsessinde inventar nomerleri saqlanadi. Inventar nomerleri esapqa alinatug`in predmetke biriktirip qoyiladi ha`m tiyisli hu`jjetlerde sa`wlelendiriledi.

Quramali inventar obektleri ol yamasa bul qurilmalar, o`z-aldina elementleri birliginde bir inventar obektti qurawshi ha`r birine usi inventar obekttin` nomeri jazip qoyiladi.

Ka`rxanadan shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallardin` inventar nomerleri jan`a kelip tu`sken tiykarg`i qurallarg`a beriliwi mu`mkin.

Arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar arendag`a beriwshi inventar nomerler boyinsha esapqa alinadi.

Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi olardin` kelip tu`siwi, shig`ip ketiwi ha`m ka`rxana ishindegi ha`reketi menen baylanisli bolg`an xojaliq protsessleri ta`siri astinda ju`z beredi. Usi xojaliq protsessleri tiyisli esap hu`jjetlerine tiykarlanip ra`smiylestiriledi.

Ka`rxanag`a kelip tu`sken tiykarg`i quraldi ka`rxana basshisi ta`repien tayinlang`an komissiya qabil qiladi. komissiya qabil qilg`an ha`r bir ob`ekt ushin o`z-aldina bir nusxada tiykarg`i qurallardi qabil qiliw - tapsiriw da`lalatnamasi (OS-1 forma) du`ziledi ha`m oni ka`rxana basshisi tastiylaydi.

Bir neshe ob`ekt ushin uliwmalik da`lalatnama tekg`ana usi obektlerdin` ha`mmesi birden-bir tipte bolsa ha`m olardin` quni birdey bolsa, sonday-aq, bir ku`nde bir juwapker ta`rep ta`repien qabil qiling`anda du`ziw mu`mkin. Da`lalatnamalarda obektlerdin` ati, qurilg`an yamasa zavoddan shig`arilg`an waqti, da`slepki quni, berilgen inventar nomeri, paydalaniw jayi ha`m basqa za`ru`r mag`liwmatlar ko`rsetiledi. Qabil qiling`an obektti xarakterlewshi texnikaliq hu`jjetler da`lalatnamag`a qosimsha qilinadi. Tiykarg`i qurallardi qabil qiliw-tapsiriw da`lalatnamasi ra`smiylestirilgennen son` ka`rxana buxgalteriyasina tapsiriladi ha`m olarg`a tiykarlanip buxgalteriyada tiykarg`i qurallardi inventar kartochkalarinda tiyisli jaziwlar a`melge asiriladi. Onnan son` texnikaliq hu`jjetler turaqli sakdaw ushin tiyisli bo`limlerge beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` ka`rxana ishindegi ha`reketi ju`k xatina tiykarlanip (OS-2 forma) ra`smiylestiriledi. Onda tapsiriwshi ha`m qabil qiliwshinin` ismi, sha`rifi, lawazimi, tiykarg`i qurallardi birin ekinshisine beriw sebepleri ha`m tiykari, obekttin` qisqasha minezlemesi, texnikaliq jag`dayi ko`rsetiledi. Ju`k xati eki nusxada du`ziledi ha`m tapsiriwshi ha`mde qabil qiliwshi imza qoyadi. Ju`k xatinin` bir nusxasi ka`rxana buxgalteriyasina tapsiriladi, ekinshi nusxasi

tapsiriwshida qaladi ha'm ol tiykarg'i qurallardi inventar diziminen shig'iw tuwrisinda belgini qoyiw ushin tiykar boladi.

Kapital qoyilmalar esabınan ko'rip pitkeriletug'in obektlerdi ko'riw ha'm a'sbap u'skeneler menen u'skenelew menen baylanisli bolg'an tamamlang'an islerdi qabil qiliw, ta'mirlengen, rekonstruktsiyalang'an ha'm qayta modernizatsiyalang'an obektti qabil qiliw-tapsiriw da'lalatnamasına tiykarlanıp (OS-3 formasi) ra'smiylestiriledi. Da'lalatnamada obekttin da'slepki quni ha'm ju'z Bergen texnikaliq o'zgerislerden son'g'i quni ha'm basqa za'ru'r texnikaliq ko'rsetkishler sa'wlelendiriledi. Usi islerdi ka'rxananin o'zi a'melge asirsa akt bir nusxada eger basqa sho'lkem a'melge asirsa eki nusxada du'ziledi ha'm da'lalatnamada obektti qabil qiliwshi ha'm tapsiriwshilar o'z imzalari menen tastiylaydi.

Tiykarg'i qurallardin sani onshaliq ko'p bolmag'an ka'rxanalarda ob'ektler boyinsha esap tiykarg'i qurallardi inventar da'pterinde (№OS-11 forma) ju'ritiliwi mu'mkin. Da'pterge tiykarg'i qurallar olardin gruppalari boyinsha ha'm paydalanıp atirg'an jaylari boyinsha jaziladi.

Buxgalteriyada arendag'a aling'an tiykarg'i qurallar boyinsha inventar kartochkalari ashilmaydi. Analitikaliq esapti sho'lkemlestiriw ushin bolsa arendag'a beriwshi ta'repinen berilgen tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerin inventar kartochkasinin ko'shirmesinen paydalaniladi.

Inventar kartochkalar toltirilg'annan son arawli dizimde esapqa alinadi. Kartochkalar dizimde gruppadag'i toparlari boyinsha jaylastiriladi.

Inventar kartochkalardan tisqari tiykarg'i qurallardin ha'reketin esapqa aliw kartochkasi da ju'ritiledi. Onda ka'rxana ha'm onin bo'limleri boyinsha tiykarg'i qurallardi mug'dari ha'm quni boyinsha sa'wlelendiriledi.

Barliq tu'rdegi tiykarg'i qurallardi ka'rxanadan shig'ip ketiwi tiykarg'i qurallardi tamamlaniwi tuwrisindag'i da'lalatnama menen ra'smiylestiriledi. Tekg'ana bunnan ju'k ha'm jen'il avtomobiller tisqari. Olar avtotransport quralların tamamlaw haqqindag'i da'lalatnamag'a tiykarlanıp esaptan

shig`ariladi.(№ OS-4a).

Tiykarg`i qurallardi tamamlaniwi tuwrisindag`i da`latnamalarda olardi tamamlawdan aling`an materiallar awisiq bo`lekler ha`m basqalar, sonday-aq, tamamlaw ushin qiling`an qa`rejetler, baslang`ish o`ndiris quni, toziw quni ha`m tamamlaw na`tiyjesi ko`rsetiledi.

0100 "Tiykarg`i qurallar" schyoti mu`lk tu`rinde tiyisli bolg`an tiykarg`i qurallar tuwrisinda mag`liwmatlar beriw ushin mo`ljellengen.

Du`ziwshiler ta`repinen ustav kapitalina u`les sipatinda berilgen tiykarg`i qurallar to`mendegi buxgalteriya jaziwi menen ra`smiylestiriledi:

Debet 0100 "Tiykarg`i qurallar"

Kredit 8330 "Pay ha`m qoyilmalar"

Tiykarg`i qurallar ka`rxanalar ha`m fizikaliq ta`replerden biypul aling`anda ha`m hu`kimet organlarinan subsidiya tu`rinde berilgende buxgalteriya esabi schyotlarinda to`mendegishe sa`wlelendiriledi:

Debet 0100 "Tiykarg`i qurallar" schyoti

kredit 8810 Grantlar"

kredit 8400 "qosilg`an kapital" (ma`mleket ka`rxanalarinda).

Tiykarg`i qurallardi ka`rxanadan shig`ip ketiwine tiyisli esap protsessleri 9310 "Tiykarg`i qurallardi satiliwi ha`m olardin` basqasha shig`im qiliniwinan qurilg`an payda" dep ataliwshi tranzit schyotda a`melge asiriladi. Usi schyottin` debetinde shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni, tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiwi menen baylanisli qa`rejetler, tiykarg`i qurallarg`a tiyisli qosimsha qun salig`i sa`wlelendiriledi. Bul schyotlardin` krediti boyinsha bolsa shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallarg`a tiyisli toziw mug`dari, tiykarg`i qurallardi tu`sken tu`sken tu`sim, tiykarg`i qurallar tamamlawdan aling`an materiallar, awisiq bo`lekler ha`m basqalardin` tiykarg`i qurallardi tamamlaw komissiyasi ta`repinen ornatilg`an bahada esapqa aliw boyinsha quni jaziladi.

Tiykarg`i qurallar satilg`anda olardi satiw bahalari 9210 "Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`imi" schyotinin` debetinde jaziladi.

Bir waqittin` o`zinde tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni 0100 schyottin` kreditinen esaptan o`shiriledi. Toziw mug`dari bolsa 0200 schyot debeti ha`m 9310 schyot kredetine jaziladi. Tiykarg`i qurallardi satiw boyinsha esaplang`an qosimsha qun saligina 9310 schyot debeti ha`m 6410 schyot kreditlenedi. Tiykarg`i qurallardi satiw menen baylanisli bolg`an qa`rejetlerge 9310 schyot debetlenedi ha`m to`mendegi schyotlar kreditlenedi: 1000, 2000, 2300, 6710, ha`m basqalar.

Tiykarg`i qurallar biypul berilgende olardin` da`slepki quni 9220 schyottin` debeti ha`m 0100 schyottin` kreditinde sa`wlelendiriledi. Toziw mug`dari bolsa 0200 schyottin` debetinde ha`m 9220 schyottin` kredetine jaziladi.

Biypul berilip atirg`an tiykarg`i qurallardi artiw, taqlaw, tu`siriw ha`m basqa qa`rejetler 9220 schyottin` debette ha`m tiyisli schyottin` kredetine jaziladi. Biypul berilgen tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiwi na`tiyjesinde aniqlang`an ziyana mug`darina 9430 schyot debetlenedi ha`m 9220 schyot kreditlenedi. Ayrim jag`daylarda biypul berilgen tiykarg`i qurallardin` ka`rxanadan shig`ip ketiwinen payda aliniwi mu`mkin. Bunday jag`daylarda joqaridag`i buxgalteriya jaziwi kerisinshe boladi yag`niy debet 9220 ha`m kredit 9310.

Esabat da`wiri tamamlangannan son` 9310 schyottin` ha`r bir ob`ekti boyinsha debet ha`m kredit oborotlarinin` pariqlari aniqlandi. Aling`an payda (ziyan) yag`niy kredit oboroti debet oborotinan ko`p bolsa pariqa, mug`dari 9310 schyottin` debetine ha`m 9910 schyottin` kredetine ha`m kerisinshe 9430 schyottin` debetine ha`m 9910 schyottin` kredetine jaziladi.

Tiykarg`i qurallardi toziwin esapqa aliw ushin esapta 0200 "Tiykarg`i qurallardin` toziwi" kontr-aktiv schyot paydalaniladi.

O`nimdar haywanlar, bug`alar, kitapxana fondlari, jas na`ller, uliwmalik paydalaniwdag`i avtomobil jollari, konservatsiyag`a berilgen tiykarg`i qurallarg`a amortizatsiya esaplanbaydi.

Amortizatsiya esaplaw mu`ddeti tamamlang`an tiykarg`i qurallarg`a toziw esaplanbaydi. O`zine tiyisli tiykarg`i qurallar ka`rxanadan shig`ip ketkende 0200 schyot debetlenedi ha`m 9220 schyot kreditlenedi. 0200 schyot boyinsha analitikaliq

esap tiykarg`i qurallardin` tu`rleri ha`m o`z-aldina inventar obektlari boyinsha ju`ritiledi.

1.4 . Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` analitikaliq esabi ha`m hu`jjetlestiriliwi

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` gruppalaniwi analitikaliq esapti ju`ritiw ushin tiykar qilip alinadi. Modernizatsiyalaw tiykarg`i qurallardin` isshi potentsialin asiriw ushin za`ru`r bolg`an ma`lim bir qa`rejetlerdi talap qiladi. Modernizatsiyalaw o`nim islep shig`ariwdi ko`beyittiriw, o`zine tu`ser bahani pa`seyittiriw, ximet mu`ddetin o`zgerttiriw, o`nim sapasin jaqsilaw ushin a`melge asiriladi.

Modernizatsiyalaw o`z ishine u`skenenin` bas komponentti absalyut jan`a komponent penen almastiriw protsessin aladi. Ma`selen, eski texnologiyani jan`asina almastiriw, binanin` elektr sistemasin a`dewir jaqsilaw.

Modernizatsiyalawdin` za`ru`rligine alip keliwshi jag`daylar:

- *Eski u`skenedi almastiriw.* Bunda eski komponentnin` quni ha`m onin` amortizatsiyasi esaptan shig`ariladi, balans qunina ten` bolg`an ziyan esapqa alinadi ha`m aktivtin` baslang`ish schyoti qa`rejetler mug`darina ko`beyedi. Misal ushin, temir tamnin` quni 2000000 sum, toziwi da`rejesi 80%, quni 6000000 sum bolg`an jan`a jaling`a shidam беретуг`in ilaydan islengenge almastiriladi. Jag`daydi jaqsilaw qa`rejetlerinin` qa`rejetler statyasina kiritiliwi to`mendegishe ra`smiylestiriledi:

Eski komponentlerdi alip taslaw qunin esaplaw:

Amortizatsiya (eski tam, $2000\ 000 \cdot 80\%$)	1600 000
---	----------

Qayta ko`riw qa`rejetleri	400 000
---------------------------	---------

Bina (eski tam)	200 000
-----------------	---------

Jan`a komponent quninin` esabi:

Bina (jan`a tam)	600 000
------------------	---------

Pul qarjilari	600 000
---------------	---------

Ziyan, baslang`ish qunnin` amortizatsiya qilinbay qalg`an bo`limin bildiredi.

Bul usil sonday jag`daylarda qollaniwi mu`mkin, qashanda eski komponenttin` quni ha`m say ra`wishte toziw da`rejesi aniq bolg`anda, yamasa salistirmali aniq belgilew mu`mkin bolsa.

- *Aktiv esap betinin` asiwi.* Aktivler esap betinin` asiwi printsipi eski aktivtin` quni ha`m ja`mlengen amortizatsiyasi tuwrisindag`i mag`liwmatlar bar bolmag`anda qollaniladi. Jag`daydi jaqsilaw qa`rejetleri aktivler esap betine debetlenedi. Almastiriliwi za`ru`r bolg`an bir aktivtin` quni ha`m ja`mlengen amortizatsiyasi esap betinen shig`arilip jiberilmeydi, sebebi onin` haqiyqiy qunin esaplaw quramali tu`yiledi. Bul usildi qollawdin` na`tiyjesi bolip, uliwmalıq qunnin` ha`m ja`mlengen amortizatsiyanin` asirilg`an bahalaniwi esaplanadi. Tiykarinan, eski aktivtin` balans qunin ayirbaslaw jag`dayına salistirmali pa`st boladi. Egerde komponenttin` toziwi oni ayirbaslawg`a alip kelse, onda amortizatsiya da`rejesin qayta ko`rip shig`iw za`ru`r.

Qosimshalar kiritiw. Qosimshalar kiritiwge bar bolg`an aktivke qollanilatug`in o`zgettiriw, asiriw ha`m ken`eyittiriwler isleri tiyisli boladi. Misal retinde, bar bolg`an binag`a qosimsha qanat yamasa xananin` qurılısı. Qosimshalar kiritiw kapital qa`rejetler esaplanadi ha`m tiykarg`i qurallardin` o`zine tu`ser bahasına alıp bariladi. Ko`plegen firmalar o`ndiris imaratların nızamlar ha`m sud hu`kimleri qararlarına muwapıq, a`trap ortalıqtin` pataslanıwin qadag`alaw ushin qurilmalar menen u`skeneleydi. Ko`bineşe bul qurilmalarınin`g quni a`trap - ortalıqtı pataslandırıwshı kutarnikler quninan artıq boladi. Bunday jag`daylarda bul a`sbaplar quni o`z-aldına kapitallastiriladi ha`m tiykarg`i qurallarg`a qosimshalar kiritiw sipatında amortizatsiyalanadi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw isleri xojalıq usilında yamasa kesip alıw usilında a`melge asiriliwi mu`mkin. Barlıq jag`daylarda modernizatsiyalaw islerin a`melge asiriw ushin defektler vedomosti du`ziledi. Defektler vedomosti boyınsha aldın modernizatsiyalaw isleri smeta quni aniqlanadi ha`m modernizatsiyalaw isleri protsessii

tamamlang`annan son` bolsa onin` haqiyqiy quni aniqlanadi ha`m smeta quninan shetke shig`iwi aniqlanadi.

Eger modernizatsiyalaw isleri xojaliq usilinda a`melge asirilsa defektler vedomostina tiykarlanip 3 nusxada naryad buyirtpa du`ziledi. Onin` 1-nusxasi modernizatsiyalaw islerin a`melge asiriwshi bo`linbege, 2-buxgalteriyag`a analitikaliq esapti ju`ritiw ushin, 3-nusxasi bolsa bas injenerge modernizatsiyalaw isleri barisin qadag`alaw ushin saqlanadi. Defektler vedomostina ha`m naryad buyirtpalarina tiykarlanip sklادلardan materiallar ha`m awisiq bo`lekler aliw ushin hu`jjetler jaziladi.

Modernizatsiyalaw qa`rejetleri alip barilg`anda tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliwshi schyotlar debetlenip tiyisli schyotlar kreditlenedi. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri tiyisli qa`rejet statyalarinda sa`wlelendiriledi.

Tamamlanbag`an modernizatsiyalaw isleri qa`rejetleri buxgalteriya balansinda "Kapital qoyilmalar" statyasinda ko`rsetiledi.

Eger modernizatsiyalaw isleri kesip aliw usilinda a`melge asirilg`an bolsa, ka`rxana kesip aliwshi menen sha`rtname du`zedi.

Modernizatsiyalaw isleri tamamlang`annan keyin arnawli komissiya oni qabil qiliwdi tapsiriw aktine tiykarlanip qabil qilip aladi.

Uzaq mu`ddetli arendada arendashiarendag`a aling`an ob`ektti belgilengen mu`ddette aliw ko`zde tutiladi. Uzaq mu`ddetli ijarada arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar arendashinin` balansinda sa`wlelendiriledi.

Ag`imdag`i ijarada arendag`a berilgen tiykarg`i qurallar arendag`a beriwshinin` balansinda esapqa alinadi. Arendag`a beriw sha`rtnamag`a tiykarlanip Tiykarg`i qurallardi arendashig`a tapsiriw a`melge asiriladi ha`m qabil qiliw tapsiriw da`lalatnamasina tiykarlanip ra`smiylestiriledi.

Arenda sha`rtnamasinda arendag`a berilip atirg`an mu`lktin` qurami, quni arenda mu`ddeti, ta`replerdin` minnetlemeleri, arenda haqi ha`m basqa za`ru`r bolg`an sha`rtler ko`rsetiliwi za`ru`r. Arenda haqi tiykarg`i qurallardi toziw

mug`dari ha`m ma`lim mug`darda paydadan ibarat boladi.

Arendag`a berilgen tiykarg`i qurallar boyinsha finansliq na`tiyjeler aniqlang`anda, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalawlar da`ramatlari ha`m qa`rejetleri schyotinda sa`wlelendiriledi.

Arendag`a aling`an tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` analitikaliq esabi ob`ektler ha`m arendag`a gruppawda boyinsha ju`ritiledi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin gruppawda qa`rejetler tuwrisindag`i Nizamg`a a`mel etiledi. To`mende tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` tu`rlerin joqaridag`i Nizam mag`liwmatlarinan kelip shig`ip, keltirip o`temiz:

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli materialliq qa`rejetler;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli miynet qa`rejetleri;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw do`geregindagi sotsialliq qamsizlandiriw qa`rejetleri;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli tiykarg`i qurallardi toziw summaları mug`darindag`i qa`rejetleri;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli basqa qa`rejetler.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerinen kelip shig`ip, olardin` analitikaliq esabin ju`ritiw lazim boladi. Ma`selen, modernizatsiyalawda tiykarinan, jetilistiriw isleri a`melge asirilg`anlig`i sebepli, kvalifikatsiyali shet el qa`nigelerinin` miynetinen paydalaniwg`a tuwri keledi. Ta`biiyki, bunda shet el valyutasinda esap-kitaplardi a`melgeasiriwg`a tuwri keledi.

Bunnan tisqari, modernizatsiyalaw islerin a`melge asiriwda shet elden keltirilgen tiykarg`i qurallardan da paydalaniladi. Demek, bunda da o`zine ta`nlik ju`zege keledi, yag`niy tiykarg`i qurallardin` importi ju`zege keledi, biraq joqarida keltirip o`tilgen normativlik hu`jjetlerge ko`re, bunda bajixana to`lemleri ha`m mal-mu`lk saliq-lari ju`zesinen jen`illikler belgilengen bolip, bular da tiykarg`i

qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabin ju`ritiwde a`hmiyet beriletug`in ta`repleri esaplanadi..

1999 jil 5 fevraldag`i №54 sanli «O`nimler (jumis, ximet) o`ndiris ha`m satiliwi boyinsha qa`rejetler qurami ha`m finansliq na`tiyjelerdin` quraliwi tuwrisinda»g`i Nizam (2003 ha`m 2004 jillarda o`zgerittirirwler kiritilgen)

Bunnan tisqari, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` analitikaliq esabin ju`ritiwde onin` to`mendegi o`zgesheligin de itibarg`a aliw za`ru`r esaplanadi:

-ka`rxananin` o`zine tiyisli tiykarg`i quralin modernizatsiyalaw qa`rejetleri;

-uzaq mu`ddetke arendag`a aling`an tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri;

-lizingke (bank yamasa lizing kompaniyalari arqali) aling`an tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri.

Inventar kartochkalari ha`m esapqa aliw da`pteri ha`m inventarizatsiya dizimi, ju`k xatlari, tabel ha`m basqalar tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` analitikaliq esabinin` tiykarg`i da`slepki hu`jjetleri esaplanadi. Olardin` qanday formada boliwi tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` tu`rlerine baylanisli. Ayrim ka`rxanalarda analitikaliq esap inventar kartochkalarinda ju`ritilse, basqalarda bolsa tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliw da`pteri ha`m inventarizatsiya diziminen paydalaniladi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabi, kapital qa`rejetler sipatinda onin` tu`rleri ha`m qurami boyinsha analitikaliq esapta, 18 ha`m 18/1 sanli vedomostlarda ju`ritilse, jurnal-order formada paydalanip atirg`an ka`rxanalarda 10/1, 13 ha`m 16-sanli jurnal-orderlerde ju`ritiledi.

Joqaridag`i o`zine ta`nlikler tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalawda analitikaliq esapta itibarg`a aliniwi za`ru`r bolg`an o`zgeshelik bolip tabiladi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m auditinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerin jaritiwdan aldin, oni modernizatsiyalaw isleri qa`rejetlerinen parqin ko`rip shig`iwdi lazim dep esaplaymiz, sebebi, modernizatsiyalaw qa`rejetleri

ag`imdag`i ha`m modernizatsiyalaw islerinen pariqlar qiladi. Olardin` bir-birinen pariqlarin to`mende keltirip o`temiz:

1.1.-keste mag`liwmatlarinda ko`rsetilgende, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw xojaliq ju`ritiwshi sub`ekter ta`repinen kapital qa`rejet sipatinda ta`n alinadi, ha`mde 0860 (uzaq mu`ddetke arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar modernizatsiya qiling`anda), 0890 (basqa tiykarg`i qurallar modernizatsiya qiling`anda) schyotlarinda esapqa alinadi.

1.1.-keste

Ag`imdag`i ta`mirlew ha`m modernizatsiyalaw ortasindagi pariqlar

Pariqlaw kriteriyalari	Moderinizatsiyalaw	Du`zetiwi ha`m modernizatsiyalaw isleri
Ta`n aliniwi ko`z qarasinan	Kapital qoyilma	Qa`rejet
Esapta ju`ritiliwi ko`z qarasinan	0860, 0890 schyotlar	2010, 2310, 2710, 9420 schyotlar
Maqset ko`z qarasinan	O`ndiris quwatin asiriw, islew sipatin jaqsilaw	Islemey qalg`an, buzilg`an jaylardi tuwirlaw
Paydali xizmet mu`ddetine ta`siri	Paydali xizmet mu`ddetinin` asiwina alip keledi	Paydali xizmet mu`ddetine ta`sir etpeydi.
O`zine tu`ser bahag`a qosiliwi ko`z qarasinan	Amortizatsiya esaplaw arqali o`zine tu`ser bahag`a qosiladi	Qa`rejet sariplang`an da`wirdegi o`ndirislik o`zine tu`ser bahasina qosiladi (rezerv esaplaniwi mu`mkin)
Jen`illik ko`z qarasinan	O`zbekiston Respublikasi Prezidentinin` 2007 jil 17 marttag`i "O`ndiristi modernizatsiyalaw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelewdi xoshemetlewge tiyisli qosimsha shara-ilajlar tuwrisindag`i» Pa`rmanina ko`re jen`illikke iye	Jen`illik belgilenbegen
A`melge asiriliwi ko`z qarasinan	Tiykarinan kesip alip islew usilinda	Ha`m kesip alip islewshi, ha`m xojaliq usilinda

Tiykarg`i qurallardin` qaldaq quni olardin` da`slepki quninan toziw qunin ayiriw joli menen aniqlanadi.

Waqit o`tiwi na`tiyjesinde tiykarg`i qurallardi da`slepki quni tap sog`an

uqsas zamanago`y tiykarg`i qurallardin` quninan pariqlaydi. Usi pariqlay tamamlaw ushin tiykarg`i qurallardi ma`lim da`wirlerde qayta bahalaw a`melge asiriladi ha`m olardin` tiklew quni aniqlandi.

Tiklew quni dep tiykarg`i qurallardi ha`zirgi sharayatda a`mel qilip atirg`an bahada esapqa aliw, zamanago`y texnikaliq ha`m texnologiya menen quriw yamasa o`ndiris tu`siniledi.

Tiykarg`i qurallardin` qayta bahalaniwi olardin` balans qunlarin belgilengen koeffitsentlerge ko`beyittiriw boyinsha (indeksatsiya kiliw arqali) a`melge asirildi.

Tiykarg`i qurallardin` esap birligi bolip o`z-aldina inventar obektleri esaplanadi. Inventar obektleri degende bir funktsiyani orinlawg`a mo`ljellengen, toliq ko`rip boling`an yamasa islep shig`arilg`an o`z-aldina predmet yamasa predmetlar kompleksi tu`siniledi.

Ha`r bir inventar obektine o`z-aldina inventar nomerleri belgilenedi ha`m paydalaniw protsessinde, tamamlaw, modernizatsiyalaw isleri protsessinde inventar nomerleri saqlanadi. Inventar nomerleri esapqa alinatug`in predmetke biriktirip qoyiladi ha`m tiyisli hu`jjetlerde sa`wlelendiriledi.

Quramali inventar obektleri ol yamasa bul qurilmalar, o`z-aldina elementleri birliginde bir inventar obektti qurawshi ha`r birine usi inventar obekttin` nomeri jazip qoyiladi.

Ka`rxanadan shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallardi inventar nomerleri jan`a kelip tu`sken tiykarg`i qurallarg`a beriliwi mu`mkin.

Arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar arendag`a beriwshi inventar nomerler boyinsha esapqa alinadi.

Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi olardin` kelip tu`siwi, shig`ip ketiwi ha`m ka`rxana ishindegı ha`reketi menen baylanisli bolg`an xojaliq protsessleri ta`siri astında ju`z beredi. Usi xojaliq protsessleri tiyisli esap hu`jjetlerine tiykarlanip ra`smiylestiriledi. Ka`rxanag`a kelip tu`sken tiykarg`i quraldi ka`rxana basshisi ta`repinen tayinnlang`an komissiya qabil qiladi. komissiya qabil qilg`an ha`r bir ob`ekt ushin o`z-aldina bir nusxada tiykarg`i qurallardi qabil qiliw - tapsiriw

da`lalatnamasi (OS-1 forma) du`ziledi ha`m oni ka`rxana basshisi tastiylaydi.

Bir neshe ob`ekt ushin uliwmalik da`lalatnama tekg`ana usi obektlerdin` ha`mmesi birden-bir tipte bolsa ha`m olardin` quni birdey bolsa, sonday-aq, bir ku`nde bir juwapker ta`rep ta`repinen qabil qiling`anda du`ziw mu`mkin. Da`lalatnamalarda obektlerdin` ati, qurilg`an yamasa zavodtan shig`arilg`an waqti, da`slepki quni, berilgen inventar nomeri, paydalaniw jayi ha`m basqa za`ru`r mag`liwmatlar ko`rsetiledi. Qabil qiling`an obektti xarekterlewshi texnikaliq hu`jjetler da`lalatnamag`a qosimsha qilinadi. Tiykarg`i qurallardi qabil qiliw-tapsiriw da`lalatnamasi ra`smiylestirilgennen son` ka`rxana buxgalteriyasina tapsiriladi ha`m olarg`a tiykarlanip buxgalteriyada tiykarg`i qurallardi inventar kartochkalarinda tiyisli jaziwlar a`melge asiriladi. Onnan son` texnikaliq hu`jjetler turaqli saqlaw ushin tiyisli bo`limlerge beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` ka`rxana ishindegı ha`reketi ju`k xatina tiykarlanip (OS-2 forma) ra`smiylestiriledi. Onda tapsiriwshi ha`m qabil qiliwshinin` ismi, sha`ripi, lawazimi, tiykarg`i qurallardi birini ikkinchisiga beriw sebepleri ha`m tiykari, obekttin` qisqasha minezlemesi, texnikaliq jag`dayi ko`rsetiledi. Ju`k xati eki nusxada du`ziledi ha`m tapsiriwshi ha`mde qabil qiliwshi imza qoyadi. Ju`k xatinin`bir nusxasi ka`rxana buxgalteriyasina tapsiriladi, ekinshi nusxasi tapsiriwshida qaladi ha`m ol tiykarg`i qurallardi inventar diziminen shig`iwi tuwrisında belgini qoyiw ushin tiykar boladi.

Kapital qoyilmalar esabınan ko`rip pitkiziletug`ın obektleri ko`riw ha`m a`sbap u`skeneler menen u`skenelew menen baylanisli bolg`an tamamlang`an islerdi qabil qiliw, ta`mirlenge, rekonstruksiyalang`an ha`m qayta modernizatsiyalang`n obektti qabil qiliw-tapsiriw da`lalatnamasvna tiykarlanip (OS-3 formasi) ra`smiylestiriledi. Da`lalatnamada obekttin` da`slepki quni ha`m ju`z bergen texnikaliq o`zgerislerden song`i ha`m basqa za`ru`r texnikaliq ko`rsetkishler sa`wlelendiredi. Usi islerdi ka`rxananin` o`zi a`melge asirsa akt bir nusxada eger basqa sho`lkem a`melge asirsa eki nusxada du`ziledi ha`m da`lalatnamada obektti qabil qiliwshi ha`m tapsiriwshilar o`z imzalari menen

tastiyiklaydi.

Tiykarg`i qurallardin` sani onshaliq ko`p bolmag`an ka`rxanalarda ob`ektler boyinsha esap tiykarg`i qurallardi inventar da`pteri (№OS-11 forma) ju`ritiliwi mu`mkin. Da`pterge tiykarg`i qurallar olardin` gruppalari boyinsha ha`m paydalanip atirg`an jaylari boyinsha jaziladi.

Buxgalteriyada arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar boyinsha inventar kartochnalari ashilmaydi. Analitikaliq esapti sho`lkemlestiriw ushin bolsa arendag`a beriwshi ta`repinen berilgen tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin inventar kartochnasini ko`shirmesten paydalaniladi.

Inventar kartochnalar toltirilg`annan son` arnawli dizimde esapqa alinadi. Kartochnalar dizimde gruppadag`i toparlari boyinsha jaylastiriladi.

Inventar kartochnalardan tisqari tiykarg`i qurallardi ha`reketin esapqa aliw kartochnasi da ju`ritiledi. Onda ka`rxana ha`m onin` bo`limleri boyinsha tiykarg`i qurallardin` mug`dari ha`m quni boyinsha sa`wlelendiriledi.

Barliq tu`rdegi tiykarg`i qurallardi ka`rxanadan shig`ip ketiwi tiykarg`i qurallardi tamamlaniwi tuwrisindag`i da`lalatnama menen ra`smiylestiriledi. Tekg`ana bunnan ju`k ha`m jen`il avtomobiller tisqari. Olar avtotransport quralların tamamlaw haqqindag`i da`lalatnamag`a tiykarlanip esaptan shig`ariladi.(№ OS-4a).

Tiykarg`i qurallardi tamamlaniwi tuwrisindag`i da`lalatnamalarda olardi tamamlawdan aling`an materiallar awisiq bo`lekler ha`m basqalar, sonday-aq, tamamlaw ushin qiling`an qa`rejetler, baslang`ish o`ndiris quni, toziw quni ha`m tamamlaw na`tiyjesi ko`rsetiledi.

0100 "Tiykarg`i qurallar" schyoti mu`lk tu`rinde tiyisli bolg`an tiykarg`i qurallar tuwrisinda mag`liwmatlar beriw ushin mo`ljellengen.

Du`ziwshiler ta`repinen ustav kapitalina u`les sipatında berilgen tiykarg`i qurallar to`mendegi buxgalteriya jaziwi menen ra`smiylestiriledi:

Debet 0100 "Tiykarg`i qurallar"

Kredit 8330 "Pay ha`m qoyilmalar"

Tiykarg`i qurallar ka`rxanalar ha`m fizikaliq ta`replerden biypul aling`anda ha`m hu`kimet organlarinan subsidiya tu`rinde berilgende buxgalteriya esabi schyotlarinda to`mendegishe sa`wlelendiriledi:

Debet 0100 "Tiykarg`i qurallar" schyoti

kredit 8810 «Grantlar"

kredit 8400 "qosilg`an kapital" (ma`mleket ka`rxanalarinda).

Tiykarg`i qurallardi ka`rxanadan shig`ip ketiwine tiyisli esap protsessleri 9310 "Tiykarg`i qurallardi satiliwi ha`m olardin` basqasha shigis qiliniwinan qurilg`an payda" dep ataliwshi tranzit schyotta a`melge asiriladi. Usi schyottin` debetinde shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallardi da`slepki quni, tiykarg`i qurallardi shig`ip ketiwi menen baylanisli qa`rejetler, tiykarg`i qurallarg`a tiyisli qosimsha qun salig`i sa`wlelendiriledi. Bul schyotlardin` krediti boyinsha bolsa shig`ip ketip atirg`an tiykarg`i qurallarg`a tiyisli toziw mug`dari, tiykarg`i qurallardi tu`sken tu`sim, tiykarg`i qurallar tamamlaniwdan aling`an materiallar, awisiq bo`lekler ha`m basqalardin` tiykarg`i qurallardi tamamlaw komissiyasi ta`repien ornatilg`an bahada esapqa aliw boyinsha quni jaziladi.

Tiykarg`i qurallar satilg`anda olardi satiw bahalari 9210 "Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`imi" schyotinin` debetinde jaziladi. Bir waqittin` o`zinde tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni 0100 schyottin` kreditinen esaptan o`shiriledi. Toziw mug`dari bolsa 0200 schyot debeti ha`m 9310 schyot kredetine jaziladi. Tiykarg`i qurallardi satiw boyinsha esaplang`an qosimsha qun salig`ina 9310 schyot debeti ha`m 6410 schyot kreditlenedi. Tiykarg`i qurallardi satiw menen baylanisli bolg`an qa`rejetlerge 9310 schyot debetlenedi ha`m to`mendegi schyotlar kreditlenedi: 1000, 2000, 2300, 6710, ha`m basqalar.

Tiykarg`i qurallar biypul berilgende olardin` da`slepki quni 9220 schyottin` debeti ha`m 0100 schyottin` kreditinde sa`wlelendiriledi. Toziw mug`dari bolsa 0200 schyottin` debetinde ha`m 9220 schyottin` kredetine jaziladi. Biypul berilip atirg`an tiykarg`i qurallardi artiw, taqlaw, tu`siriw ha`m basqa qa`rejetler 9220

schyottin` debeti ha`m tiyisli schyottin` kreditine jaziladi. Biypul berilgen tiykarg`i qurallardi shig`ip ketiwi na`tiyjesinde aniklang`anda ziyan mug`darina 9430 schyot debetlenedi ha`m 9220 schyot kreditlenedi. Ayrim jag`daylarda biypul berilgen tiykarg`i qurallardin` ka`rxanadan shig`ip ketiwinen payda aliniwi mu`mkin. Bunday jag`daylarda joqaridag`i buxgalteriya jaziwi kerisinshe boladi yag`niy debet 9220 ha`m kredit 9310.

Esabat da`wiri tamamlang`annan son` 9310 schyottin` ha`r bir ob`ekti boyinsha debet ha`m kredit oborotlarinin` pariqlari aniqlandi. Aling`an payda (ziyan) yag`niy kredit oboroti debet oborotinan ko`p bolsa pariqlar, mug`dari 9310 schyottin` debeti ha`m 9910 schyottin` kreditine ha`m kerisinshe 9430 schyottin` debeti ha`m 9910 schyottin` kreditine jaziladi.

Tiykarg`i qurallardi go`neriwin esapqa aliw ushin esapta 0200 "Tiykarg`i qurallardin` toziwi" kontr-aktiv schyot paydalaniladi.

O`nimdar haywanlar, bug`alar, kitapxanalar fondlari, jas na`ller, uliwmalik paydalaniwdag`i avtomobil jollari, konservatsiyag`a berilgen tiykarg`i qurallarg`a amortizatsiya esaplanbaydi.

Amortizatsiya esaplaw mu`ddeti tamamlang`an tiykarg`i qurallarg`a toziw esaplanbaydi. O`zine tiyisli tiykarg`i qurallar ka`rxanadan shig`ip ketkende 0200 schyot debetlenedi ha`m 9220 schyot kreditlenedi. 0200 schyot boyinsha analitikaliq esap tiykarg`i qurallardi tu`rleri ha`m o`z-aldina inventar obektlari boyinsha ju`ritiledi.

.

II-BAP. TIYKARG`I QURALLARDI MODERNIZATSIIYaLAW

QA`REJETLERI AUDITIN JETILISTIRIW

2.1. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin

o`tkiziw

Audit u`lken tariyxqa iye bolip, birinshi g`a`rezsiz auditorlar Evropa aktsionerlik kompaniyalarinda XIX a`sirde xizmet ko`rsete baslag`an. "Audit" so`zinin` awdarmasi "tin`lawshi" ma`nisin an`latadi.

Auditin` payda boliwi ka`rxanani tikkeley basqariw menen shug`illaniwshilar (administratsiya, menedjerler) ha`mde onin` xizmetine o`z qarjilarin bag`darlawshilar (mu`lkdarlar, aktsionerler, investorlar) ortasindag`i ma`p penen tikkeley baylanisli. Ka`rxana iyeleri tekg`ana basqariwshilar ha`m olarg`a boysiniwshi buxgalterler ta`repinen berilgen finansliq informatsiyalarg`a isenimin qa`lemes edi. Sonday-aq, ka`rxanalardin` krizisi ha`mde administratsiya ta`repinen aldawlardin` o`siwi finansliq qoyilmalar ta`wekelshiligin asirdi. Aktsionerler, administratsiya ta`repinen berilgen finansliq esabatlar ka`rxananin` haqiyqiy finansliq jag`dayinin` sa`wleleniwin qa`ler edi.

Ka`rxananin` finansliq jag`dayin sa`wlelendiriwshi informatsiyalardin` tuwrilig`in tekseriw ha`m finansliq esabatlardin` tuwrilig`in tastiyoqlaw ushin sirttan qa`nigeler usinis qilinar edi. Bul qa`nigeler aldina qoyilg`an tiykarg`i talaplar olardin` halalligi ha`m g`a`rezsizliginen ibarat edi. Ol da`wirlerde adamlar ushin buxgalteriya esabi boyinsha teren` bilimlerge iye boliwleri talap etilmes edi, biraq buxgalteriya esabinin` quramalasiwi menen auditorlardan joqari da`rejedegi professional tayarliq talap qilina baslandi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziw basqishlari audit o`tkiziwdin` basqishlari siyaqli a`melge asiriladi. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziwdin` tiykarg`i basqishlari to`mendegilerden ibarat:

1. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditi ko`lemin aniqlaw.

Audit ko`lemi ha`rekettegi nizamshiliq, auditorliq xizmetin ta`rtipke saliwshi normativlik sistema hu`jjetleri ha`mde qariydar menen kelisilgen sha`rtler tiykarinda aniqlandi. Auditor tekseriw ob`ekti ha`m finansliq xojaliq xizmeti boyinsha ha`r ta`repleme jeterli bilimge iye boliwi kerek. Sonnan, ka`rxanada buxgalteriya esabin ha`m ishki qadag`alawdin` qanday sho`lkemlestirgenligi tuwrısında mag`liwmatqa iye boliwi lazim.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditorliq protseduralari boyinsha audittin` ko`lemi to`mendegilerdi o`z ishine aladi:

- ekileniwine sebep bolip atirg`an o`z-aldina xojaliq protseslerinin` bar ekenligin ha`m hu`jjetlestirilgenliginin` tuwrilig`in tekseriw tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri analitikaliq ha`m sintetikalıq esap mag`liwmatlarinin` tuwri keliwin ha`mde ka`rxana da`ramat ha`m qa`rejetlerin esabat da`wirinde tuwri ko`rsetkenligin tekseriw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` qabil qiling`an esap siyasatında sa`wleleniwin bahalaw.

2. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri audit islerin rejelestiriw.

Tekserilip atirg`an ka`rxanada tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziwdi rejelestiriwdi da`slepki analiz, a`melge asirilatug`in istin` masshtabin bahalaw ha`m qollanilip atirg`an ishki qadag`alaw tiykarında alıp bariw kerek. Tekseriw protsessinde qollanilatug`in protsedurani aniqlaw za`ru`r, yag`niy tekseriwge basqa auditorlar, ekspertlerdi ha`m qosimsha xizmetkerler tartiwdi ha`mde qariydardin` razilig`in alıp, olar xizmetin rejelestiriw. Soni yatta tutiw kerek basqa qa`nigeler issinen paydalaniw auditordan auditorliq juwmag`i ushin juwapkerlitena azat qilmaydi.

3. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri buxgalteriya esabi ha`m ishki qadag`alaw sistemasin bahalaw.

Auditor tekserip atirg`an ka`rxanada qollanilip atirg`an buxgalteriya esabi

hà'm ishki qadag`alaw sistemasina baha beriwi kerek. Bul finansliq esabatlar aniqlog`ina ta`sir etiwshi qa`teler ju`zege keliw itimalini aniqlaw ushin lazim. Bahalaw tiykarinda auditorliq protsedurasinin` mazmunin, masshtabi hà'm sani aniqlandi.

4. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditorliq da`lillerin toplaw (audit mag`liwmatlari).

Auditor o`z tekseriwi protsessinde da`liller toplaydi. Bul da`liller finansliq esabatlar a`meldegi nizamshiliq hà'm tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi normativlik hu`jjetlerine a`mel qiling`an halda tayarlang`alig`in da`lilewi kerek.

5. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditorliq hu`jjetlerin ra`smiylestiriw.

Za`ru`rli auditorliq da`lilleri hu`jjetlestirilgen boliwi kerek. Za`ru`rlik tuwilg`anda auditorliq protsedurasi ushin jumis hu`jjetleri (vedomostlar, sxemalar hà'm basqalar) du`zilgen boliwi kerek. Auditorliq hu`jjetleri auditordin` mu`lki esaplaandi, biraq olardag`i informatsiya konfidentsial bolip, oni qariydardin` razilig`isiz paydalaniw hà'm awazg`a qoyiw mu`mkin emes.

6. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditinin` auditorliq juwmag`i hà'm auditorliq esabatinda jaritiliwi.

Auditor tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri tekseriw na`tiyjelerin auditorliq esabatinda hà'm juwmag`inda sa`wleelndiredi. Finansliq esabatlardin` tuwrilig`in belgilewde olardi a`meldegi nizamshiliq hà'm normativlik hu`jjetlerge say keliwine itibardi qaratiw za`ru`r. Shegaralang`an juwmaq, keri juwmaq hà'm juwmaq beriwden bas tartiw auditor ta`repinen tiykarlang`an boliwi kerek.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditorliq tekseriwi tabissizliq riskin kemeyittiriw ushin auditorlar hà'm auditorliq firmalari o`z imka`niyatidan kelip shig`ip qariydardi isenimli bahalaw kriteriyasina iye boliwi kerek. Qariydardi tabissiz tan`law bolsa za`ru`rli finansliq hà'm ruwxiy

jog`altiwlarg`a alip keliwi ha`mde firmani ha`m auditorin` abirayina ziyan jetkiziwi mu`mkin.

Auditorliq firmalari tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditinin` tiykarg`i basqishlari to`mendegilerden ibarat:

- tarmaq xarakterin bahalaw;
- auditorliq tekseriwi maqsetin aniqlaw;
- basshildardin` o`zgesheliklerin aydinlastiriw;
- audittin` miynetti talapshan`lig`in ha`m qiyinlig`in aldinan bahalaw;

- audit na`tiyjeleri tuwrisindag`i (sonin` ishinde, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin) alding`i auditor juwmaqlari sholiwlari menen tanisiwi;

- qariydardin` saliq organlari, bankler, birge islesiwshiler, aktsionerler menen o`z-ara qatnasqlari xarakterin ha`m mashqalalarin aniqlaw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin ju`zesinen pikirler aliw (basqa sho`lkemlerden, qa`nigelerden);

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi jag`dayi, ha`mde ag`imdag`i ha`m tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw mashqalalari menen da`slepki tanisiwi;

- auditorliq firmasi yamasa auditorin` tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin ju`zesinen kerekli xizmetkerleri bar ekenligi ha`m qariydar tarmag`in biliwi ko`z qarasinan bahalaw lazim.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin tekseriwi strategiyaliq reje ko`rinsine iye boliwi ha`m auditor ta`repinen jazba halda tayarlanishi kerek. Bul rejenin` maqseti to`mendegilerden ibarat:

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin ju`zesinen za`ru`r testlerdin` ko`lemin ha`m tipin da`slep aniqlaw;

- olardi o`tkiziw boyinsha bahalaw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin baslawdan aldin qariydar menen ha`mme sawallar boyinsha o`z-ara kelisiwi;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziwde tiykarlang`an da`lillerge iye boliw lazim.

Audit rejesi to`mendegi basqishlardi o`z ishine aladi:

*da`slepki rejelestiriw;

*ka`rxana tarmag`ında uliwmalıq informaciyanı toplaw;

*materiallardı bahalaw;

*auditorlıq ta`wekelshiligin bahalaw;

*ishki qadag`alaw sistemasin bahalaw.

Auditorlıq tekseriwdin` na`tiyjeliligi oni rejelestiriw basqishında bahalaniwi za`ru`r.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditinde ishki qadag`alaw sistemasin bahalaw audit masshtabin bahalaw ha`m rejelestiriw ushin za`ru`r. Anıq sho`lkemlestirilgen ishki qadag`alaw sistemasi ishki ha`m sirtqi audit o`tkiziwde auditorlıq riskin kemeyittiredi. Egerde ishki qadag`alaw sistemasi auditor ta`repinen na`tiyjeli dep bahalansa, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditı ko`leminin` kemeyiwi yamasa ayrim jag`daylarda uliwma o`tkizbeslik imka`nin beredi.

Ishki qadag`alaw sistemasi to`mendegilerdin` bar bo`liwin talap etedi:

Ma`lim xuqiq, ha`m minnetlemelerge iye bolg`an kompetent ha`m isenimli xizmetker. Bul ishki qadag`alaw sistemasinin` en` za`ru`rli elementi esaplaandi. Egerde xizmetker ma`lim talaplarg`a juwap bermese, pu`tkil sistema na`tiyjesiz boladi. Sonin` ushin auditor o`z oylarinin` sub`ektivligine qaramastan, xizmetkerlerdi ta`jiriybeli ha`m halallig`in aniqlawi za`ru`r.

Ma`lim minnetlemelerdin` bo`listiriliwi qıyanet ha`m urliqlardin` aldın aliw ushin minnetlemeler to`mendegishe bo`listiriliwi kerek:

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri sipatında isletiletug`ın aktivlerdi saqlaw ha`m olardin` esabi boyınsha;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri boyınsha kelisimlerdi a`melge asiriw boyınsha;

- esap boyinsha, yag`niy egerde bir adam ha`mme esap waziypalarin orinlasa, (operatsiyalardi esapqa aliwdan baslap, tap sol balans du`ziwge shekem) qa`telikler jol qoyiw itimali artadi.

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin a`melge asiriwda za`ru`r protseduralarg`a a`mel qiliw. Bunday operatsiyalardi a`melge asiriwda orinlawshilardin` ma`lim qararlari barliq formadag`i talaplardi, ha`mde operatsiyalardin` esabi boyinsha talaplardi orinlawi kerek.

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri menen baylanisli hu`jjetlerdi saqlaw boyinsha qadag`alaw. Barliq hu`jjetlerdegi jaziwlar to`mendegi talaplarg`a juwap beriwi kerek:

- qidiriwdi jen`illestiriw ushin izbe-iz nomerleniwi;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri menen baylanisli operatsiyalar a`melge asirilg`an waqitta yamasa da`rhal onnan keyin du`zilisi;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri jeterli a`piwayi ha`m aniq ra`smiylestiriwi.

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri ju`zesinen minnetlemelerdin` orinlaniwin g`a`rezsiz tekseriw. Bul ishki audittin` funktsiyalarinan biri esaplandi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditinde ishki qadag`alaw sistemasin jaratiw bir qansha maqsetlerdi ko`zde tutadi. Mag`liwmatlardin` isenimliligini ta`miyinlew; aktivler ha`m jaziwlardi saqlaw; ishki qadag`alaw sistemasi nizamliq hu`jjetlerge ha`m normativlerge say keliwin ta`miyinlew; audit o`tkiziw ha`reketlerin qisqarttiriw.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditinin` waziypalari to`mendegilerden ibarat:

- da`slepki hu`jjetler ha`m esap registrleri mag`liwmatlari boyinsha tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` qurami ha`m sistemasin u`yreniw;

- tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri menen baylanisli bolg`an operatsiyalar esapta tuwri sa`wlelendirilgenligini aniqlaw;

- qadag'alaw protseduralarin orinlaw ju`zesinen mag`liwmatlar toplaw ushin auditorliq protseduralarin a`melge asiriw;

- balanstin` auditorliq tekseriwin o`tkiziw mazmuni, da`wirliligi ha`m ko`lemine ta`sir etiwshi qadag'alawdin` ku`shli ha`m a`zzi ta`replerin aniqlaw.

Tekseriw ob`ektin ta`rtipke saliwshi tiykarg`i nizamshiliqqa ta`n ha`m normativlik hu`jjetler bolip to`mendegiler esaplanadi:

- O`zbekistan Respublikasi Puqaraliq Kodeksi 2002 jil 30 avgust jag`dayina o`zgerttiriwler menen. 1996 jil 29 avgustda 257-1-sanli O`zbekistan Respublikasi Joqari Ma`jilisi Qarari menen 1997 jil 1 marttan ku`shke kirgen.

- O`zbekistan Respublikasi Saliq, Kodeksi 2002 jil 30 avgust jag`dayina o`zgerttiriwler menen. 1997 jil 24 aprelde 391-6-sanli O`zbekistan Respublikasi Nizami menen tastiyiqlang`an.

- O`zbekistan Respublikasi "Buxgalteriya esabi tuwrisinda" g`i Nizami. 1996 jil 30 avgustda tastiyiqlang`an.

- 21-sanli "Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler finansliq-xojaliq xizmetinin` buxgalteriya esabi esap betleri rejesi ha`m oni qollaw xhaqqinda ko`rsetpe" BEMS. 2002 jil 9 sentyabrde 103-san menen O`zbekistan Respublikasi Finans ministrligi ta`repinen tastiyiqlang`an ha`m 2002 jil 23 oktyabrde 1181-san menen A`dillik ministrligi ta`repinen dizimge aling`an.

- 54-sanli "Tovar materialliq rezervleri" O`zbekistan Respublikasi BEMS. 1998 jil 28 avgustda 486-san menen O`zbekistan Respublikasi A`dillik ministrliginde dizimge aling`an.

- O`zbekistan Respublikasinin` basqa BEMSlari.

- O`zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin` 1999 jil 5 fevraldagi 54-sanli qarari menen tastiyiqlang`an "O`nim (isler, xizmetler)di islep shig`ariw ha`m satiw boyinsha qa`rejetler qurami ha`mde finansliq na`tiyjklkrdi qa`liplestiriw ta`rtibi haqqindag`i Nizam".

- saliq nizamshilig`i ha`m og`an 2005 jilda kiritilgen o`zgerisler boyinsha normativlik ha`m ko`rsetpelik hu`jjetler toplami.

- O'zbekistan Respublikasi Auditorliq xizmeti milliy standartlari (AXMS).
- esaptin` tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri boyinsha da`slepki hu`jjetler.

- esaptin` tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri boyinsha sintetikalik ha`m analitikaliq esap registrleri.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri boyinsha operatsiyalar tuwrisinda mag`liwmatlar derekleri to`mendegiler esaplanadi; ju`k xatlari, talapnamalar, materiallardi sheklep aliw kartalari, betler, jumis waqtin esapqa aliw tabelleri, esap betleri, 0860, 0890 schyotlari ha`m basqa schyotlar boyinsha esap registrleri (jurnal-orderler, vedomostlar ha`m basqalar), Bas kitap ha`m basqalar.

Xaliq-araliq auditorliq a`meliyatinda auditorliq tekseriwine ol yamasa bul tarawdag`i ekspertler usinis qilinadi. Ekspertler bul buxgalteriya esabi ha`m auditten pariqliraq bolg`an tarawlarda bilim ha`m ta`jiriybege iye bolg`an qa`nige. Ekspertlar to`mendegi sawallar tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri boyinsha o`z pikirin bildiriwi mu`mkin:

- *tiykarg`i qurallardi bahalaw ha`m olardi ta`mirlew qa`rejetleri ju`zesinen;

- *tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri ju`zesinen uzaq mu`ddetli kontraktlar boyinsha islerdi bahalaw;

- *tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri ju`zesinen sariplanatug`in yamasa sariplang`an tovar materialliq bahaliliqlardin` sani ha`m quramin bahalaw;

- *tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri ju`zesinen kelisilgen sha`rtnamalar, yuridikaliq ma`slaxatlar ha`m sud protsessleri ha`mde basqalar.

Auditorliq tekseriwine ekspert sipatinda mu`lkti bahalawshi, yurist, injener siyaqli fizikaliq ha`m yuridikaliq ta`repler usinis qiliniwi mu`mkin. Ekspert onin` ta`jiriybesin ko`rsetiwshi diplom yamasa litsenziyag`a iye boliwi kerek. Ol qariydar menen hesh qanday qarindasliq yamasa finansliq qatnasiqlarg`a iye boliwi mu`mkin emes. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditine ekspertlardi tartiw auditordin` auditorliq juwmag`i ushin juwapkershilikti

kemeyittiredi.

2.2. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin o`tkiziw izbe-izligi ha`m oni jetilistiriw jollari

Ka`rxanalar xizmetinin` tiykarg`i maqseti - rezervlerdi (materiallar, miynet ha`m u`steme qa`rejetler) aqirg`i o`nimge aylandiriw ha`m bunin` na`tiyjesinde joqari finansliq na`tiyjege erisiw bolip tabiladi. Bul jag`dayda, audittin` maqseti tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` tiykarli qa`liplestirilgenligi ha`m tuwri esapqa aling`anlig`ni tekseriwden ibarat, sebebi, aqirg`i na`tiyje, islep shig`arilg`an o`nimnin` satiwdan aling`an aqirg`i finansliq na`tiyjenin` isenimliligi aniq qa`rejetler o`z ta`sirin ko`rsetedi.

Auditor tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri sistemasin jalpilamay u`yrenip shig`adi. Lekin, audittin` joqarida aytip o`tilgen maqseti - tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri auditin orinlawg`a kirisiwden aldin, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri audit protsessi boyinsha ishki qadag`alaw sistemasinin` ku`shli ha`m a`zzi ta`replerin bahalaw regionlarda da`slepki komentariyasın u`yreniw lazim. Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri audit menen baylanisli bolg`an operatsiyalar ju`zesinen ishki qadag`alaw sistemasi jag`dayi tuwrisında da`slepki mag`liwmatlardi aliw ushin auditor testlewdi a`melge asiradi.

To`mendegi kestedede bolsa, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabinin` sho`lkemlestiriliwin tekseriw ju`zesinen sawallar keltirilgen bolip, olardi u`yreniw na`tiyjesinde auditordin` bul boyinsha auditorliq tekseriwi jumislarinin` na`tiyjeli a`melge asiriliwin ta`miyinlewdin` faktorlarinan biri ta`miyinleniledi.

Testlestiriw na`tiyjelerine ko`re ka`rxana administratsiyasinin` tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerine salistirmali bolg`an qatnasi aniqlandi.

Auditor auditti rejelestiriwde auditorliq tekseriwin o`tkiziw basqishlari izbe-izligin, mag`liwmatlardi aliw ushin belgili dereklerdi ha`m auditorliq

ta'wekelshiligin aniqlaw lazim. Sonin' ushin arnawli da'stu'r di u'yreniw payda beredi. Bunday da'stu'r u'lgisi to'mendegi kestedede keltirilgen.

Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerinin' auditorliq tekseriwi auditorliq xizmetinde en' ko'p miynet sarpin talap etetug'in protsesslerden biri bolip, ol u'lken diqqat-itibardi talap etedi, keyingi o'zgerisler kiritilgen normativlik ha'm ko'rsetpe hu'jjetlerin ha'mde ka'rxana xojaliq ju'ritiw xizmetinin' ayrim tu'rlerinde tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri tuwri esaplaniwi boyinsha o'zine ta'n bolg'an o'zgerislerge ta'n bilimge iye boliwdi talap etedi. Sonin' ushin, to'mende tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerin esapqa aliwda a'meliyatta ju'z beretug'in ha'm sonin' ushinda xojaliq xizmeti na'tiyjelerin tuwri emes sa'wlelendiriwge alip keletug'in ma'seleler ko'rip shig'iladi.

Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri boyinsha operatsiyalar a'meliyatta finansliq na'tiyjelerge ta'sir etiw qatnasig'i menen, a'dette, auditorliq protseduralar olardi esapqa aliw sistemasin jalpilamay u'yreniwge qaratiliwi lazim.

Tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerinin' qurami o'z-aldina arnawli normativlik hu'jjet menen ta'rtipke salinbaydi, bunda O'zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin' 1999 jil 5 fevraldag'i 54-sanli qarari menen tastiyiqlang'an "O'nim (isler, xizmetler)di o'ndiriw ha'm satiw boyinsha qa'rejetler qurami ha'mde finansliq na'tiyjelerdi qaliplestiriw ta'rtibi haqqindag'i Nizam" mag'liwmatlarina tayaniladi.

Auditorliq tekseriwi protsessinde tiykarg'i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri tuwri ha'm nizamlıq sa'wlelengenligin aniqlaw lazim. Hu'jjetli tekseriwdi baslawdan aldın, auditor ekonomikalıq sub'ektin' sho'lkemlestiriwshilik ha'm texnologiyalıq o'zgesheliklerin u'yreniwi, ka'rxana-qariydar islep shig'ariw xizmetinin' ha'r bir tu'ri boyinsha minezlemesi, qa'nigeleskenligi, ko'lemi ha'm sistemasin aniqlaw lazim.

Tiykarg'i quraldi modernizatsiyalaw menen baylanisli qa'rejetlerdin' ha'r bir tu'ri da'slepki hu'jjetler menen tastiyiqlang'an boliwina o'z-aldina moyinlaw

lazim. Da'slepki hu'jjetler a'lbette to'mendegi rekvizitlerge iye boliwlari kerek: hu'jjet ati (formasi); forma kodi; du'zilgen sa'ne; xojaliq operatsiya mazmuni; qa'rejetlerdin` mug`darliq ha'm qunliq ko'rsetkishi; ismi, sha`ripi, familiyasi jazilg`an halda juwapker ta`replerdin` imzasi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetlerin tekseriwde og`an "Qa'rejetler qurami tuwrisindag`i Nizam" g`a muwapiq, qa'rejetlerdi tuwri diferentsiyalang`anina ha'm kiritilgenligine itibardi qaratiw lazim. Auditor tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa'rejetleri esapta tiykarli sa`wlelendirilgenin aniqlaw kerek. Bunin` ushin bunday qa'rejetler payda boliwi ha'm mug`darin tastiyoqlawshi tu`rli hu'jjetlerdi u`yreniw lazim ha'm bul haqqindag`i tiyisli juwmagin tiykarli tu`rde jaritiwi lazim.

Tiykarg`i qurallardi auditorliq tekseriwden o`tkiziw qariydar-ka`rxana xizmeti uliwmalig` auditin` bir bo`limi esaplanadi. Onin` maqseti buxgalteriya esabati tiykarg`i qurallar bo`liminin` isenimligi tuwrisinda pikir qa`liplestiriw ha'm ka`rxanada tiykarg`i qurallar menen baylanisli aylanislardi esapqa aliw ha'mde saliqqa tartiw metodin sho`lkemlestiriwdin` O`zbekstan Respublikasinda a`mel qilip atirg`an normativ hu'jjetlerge muwapiqlig`in aniqlawdan ibarat.

Tiykarg`i qurallar auditi auditorliq tekseriwini` a`hmiyetli ob`ektlerinen biri bolip, ondag`i u`yreniletug`in ma`seleler ken` qamrawli ha'm olardin` barlig`in to`mendegishe uliwmalastiriw mu`mkin:

- tiykarg`i qurallar bar ekenligi ha'm saqlaniw jag`dayi u`stinen qadag`alaw ornatiwdi ta'miyinlew (ob`ektlerdi tiykarg`i qurallar qatarina kiritiw din` tuwrilig`i; tiykarg`i qurallardin` tuwri gruppalaniwi; tiykarg`i qurallar analitikaliq esabi ha'm tiykarg`i qurallar ushin materialliq juwapkerlikti sho`lkemlestiriw; analitikaliq ha'm sintetikalig` esap ha'mde esabat mag`liwmatlarinin` sa`ykesligi);

- tiykarg`i qurallar kirisi ha'm shig`isina tiyisli aylanislardi da'slepki hu'jjetlestiriw ha'mde esapta sa`wlelendiriw; tiykarg`i qurallar kirisi ha'm shig`isina tiyisli aylanislardi sintetikalig` esap registrlerinde sa`wlelendiriw; tiykarg`i qurallar kirisi ha'm shig`isina tiyisli aylanislardi saliqqa tartiw;

- tiykarg`i qurallarg`a amortizatsiya esaplaw ha`m esapta sa`wlelendiriw (tiykarg`i qurallardin` paydali xizmet qiliw mu`ddetin aniqlawdin` tuwrilig`i); amortizatsiya esaplaw usillarin qollawdin` nizamlilig`i ha`m tuwrilig`i; jedellestirilgen amortizatsiya usilin qollawdin` nizamlilig`i; amortizatsiya ajiratpalari esap-kitaplarinin` tuwrilig`i; amortizatsiya ajiratpalarin esapta sa`wlelendiriwdin` tuwrilig`i);

- tiykarg`i qurallardi tiklewdi - ta`mirlew, zamanago`ylestiriw ha`m qayta u`skenelewdi esapta sa`wlelendiriw (aylanislardi hu`jjetlerde ra`smiylestiriw; ta`mirlew usillari; ta`mirlew qa`rejetlerin o`zine tu`ser bahag`a alip bariwdin` tuwrilig`i; tiykarg`i qurallardi qayta u`skenelew ha`m zamanago`ylestiriwge tiyisli aylanislardi esapqa aliw;

- tiykarg`i qurallar ka`rxana buxgalteriyasindag`i sintetikalik ha`m analitikaliq esabinin` jag`dayin bahalaw; belgilengen qag`iydalarg`a muwapiq ka`rxananin` o`zine qarasli (0110-0199 schyotlar), ag`imdag`i ta`rtipte arendag`a aling`an (001-schyot) ha`m finansliq lizing tiykarinda aling`an tiykarg`i qurallardi (0310-schyot) saqlaw jaylarinda materialliq juwapker ta`repler boyinsha esapqa aliwdin` sho`lkemlestiriliwin bahalaw;

- ka`rxananin` o`zine qarasli ha`m finanslanatug`in lizing tiykarinda aling`an tiykarg`i qurallar boyinsha ayliq go`neriw esaplaniwinin` tuwrilig`in tekseriw (0211-0299-schyotlar). Sebebi, bul mag`liwmatlar realizatsiya qilinatug`in o`nim (jumis, xizmet)ler o`zine tu`ser bahasinin` (2010, 2310, 2510, 2710 schyotlar debeti) qa`liplesiwi menen baylanisli bolip, aqibette ka`rxananin` finansliq na`tiyjeleri (balans paydasi yamasa ziyani)ne ha`m byudjetke to`lenetug`in payda (da`ramat) salig`inin` mug`darina ta`sir etedi;

- tiykarg`i qurallardin` satip aliniwi ha`m esaptan shig`ariliwi ha`mde olardi yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerden arendag`a aliw menen baylanisli aylanislar boyinsha saliq nizamshilig`ina a`mel qiliniwin tekseriw;

- tiykarg`i qurallardi xojaliq ha`m kesip aliw usillarinda (kapital yamasa ag`imdag`i) ta`mirlew qa`rejetlerin esapqa aliwdin` ka`rxanada a`mel qilinip

atirg`an ta`rtibin, ka`rxanada bir jilg`a qabil qiling`an esap ju`ritiw siyasatinan kelip shiqqan halda bahalaw ha`m tekseriw (tiykarg`i qurallardi ta`mirlew ushin rezervke qarji ajiratiw mexanizminen paydalanip yamasa paydalanbastan);

- eger auditor menen du`zilgen sha`rtnamada kelisilgen bolsa, ka`rxanada tiykarg`i qurallardan paydalaniwdin` waqit aralig`i ha`m quwati boyinsha ka`rxananin` o`ndiriw o`zgeshelikleri esapqa aling`an halda analiz qiliw;

- tiykarg`i qurallardi bahalaw ha`m qayta bahalaw na`tiyjelerin tekseriw.

Auditor usi tiykarg`i ma`selelerdi u`yrenip, olarg`a auditorliq esabatini` analizlik bo`liminde baha beriwi ha`m jol qoyilg`an qa`teler ha`mde esaptin` belgilengen qag`iydalarinan shetke shig`iw jag`daylarin saplastiriw boyinsha usinislari beriwi lazim.

Auditor tiykarg`i qurallar auditin baslawda xojaliqqa keliwi menen birinshi na`wbette to`mendegilerdi aniqlaw za`ru`r:

- ka`rxananin` tiykarg`i qurallar esabin sho`lkemlestiriw boyinsha tekserilip atirg`an esabat da`wirindegi esap ju`ritiw siyasati, onin` o`tken esabat da`wirindegige salistirmali o`zgerisi menen tanisiw;

- tiykarg`i qurallardin` son`g`i invetarizatsiya zatlay dizimnen)dan o`tkiziliwi ha`m onin` na`tiyjelerin aniqlaw;

- tiykarg`i qurallardi son`g`i qayta bahalaw materiallari ha`m olardin` esapta sa`wleleniwi menen tanisiw. Bunda auditor O`zbekstan Respublikasi Finans Ministrligi, Makroekonomika ha`m statistika Ministrligi, O`zbekstan Respublikasi Ma`mleketlik mu`lk komitetinin` tiyisli normativ hu`jjetlerine muwapiq ka`rxana balansinda turatug`in ha`m qayta bahalang`an tiykarg`i qurallar tikleniw quni boyinsha sa`wleleniwin na`zerde tutiwi lazim.

- ka`rxanada tiykarg`i qurallardi esaptan shig`ariw boyinsha udayina komissiya sho`lkemlestiriliwi: tiykarin qurallardi paydalaniw jaylarinda saqlaw ushin juwapker ta`repler haqqinda buyriq (pa`rman) tin` bar ekenligin tekseriw, sonday-aq, olar menen o`zi toliq materialliq juwapkerlik tuwrisinda sha`rtnamalar du`zilgenligin aniqlaw;

- isbilermen sipatinda dizimga aling`an ha`m dizimga alinbag`an yuridikaliq ha`mde fizikaliq ta`repler menen tiykarg`i qurallar arendasi boyinsha du`zilgen sha`rtnamalardi u`yreniw;

- buxgalteriyada tiykarg`i qurallar kartotekasi (AV-6 ha`m AV-8 formasindag`i inventar kartochkalar) ha`m komp`yuterde yamasa qolda orinlanatug`in varianttag`i aniq inventar dizimi (AV-9 forma) ju`ritiliwine isenim payda qiliw lazim;

- jumistan bosap ketken materialliq juwapker ta`repler haqqinda mag`liwmatlar (buyriqlar, xizmetkerler dizimi)di u`yreniw;

- tiykarg`i qurallar esabin ju`ritiw qag`iydalari bayan qiling`an a`meldegi normativ hu`jjetler ha`m tiykarg`i qurallar esabina tiyisli birden-bir formadag`i (unifikatsiyalang`an) mekemeler-ara da`slepki hu`jjetlerdin` formalari menen ka`rxana buxgalteriyasi qay da`rejede ta`miyinlengenligin aniqlaw.

Usi tu`rde aling`an mag`liwmatlar auditorg`a usi ka`rxanada tiykarg`i qurallar esabinin` sho`lkemlestiriliwi haqqinda uliwmalik tu`sinikke iye boliw imka`nin ha`m tekseriwde arnawli itibar beriw lazim bolg`an ma`selelerdi aniqlawg`a ja`rdem beredi.

Auditor tiykarg`i qurallar esabina tiyisli aylanislardi tekseriwdi baslawinan aldin ishki qadag`alawdin` awhalin test usilinda aniqlawi maqsetke muwapiq boladi,(2.1-kesteg`e qaran`). Bul tekg`ana ishki qadag`alaw sistemasinin` isenimliligini bahalaw, ba`lkim auditorliq tekseriwin o`tkiziwi bag`darina du`zetiwi kiritiwge de imka`n jaratadi.

Usi keltirilgen testten sonday juwmaq qiliw mu`mkin, tekseriw o`tkiziletug`in ka`rxanada esabat da`wirinde inventarizatsiya o`tkizilmegen, esap siyasatinda ayrim ob`ektlerdi inventarizatsiya qiliw ta`rtibi ha`m mu`ddetleri belgilenbegen. Na`tiyjede, tekseriw waqtinda tiykarg`i qurallar ob`ektlerin tan`lap inventarizatsiya qiliw za`ru`r. Usi ka`rxana bo`linbelerinde tiykarg`i qurallar esabina tiyisli aylanislar u`stinen ishki qadag`alawdin` jaqsi jolg`a qoyilmag`anlig`i aqibetinde sezilerli qa`telerge jol qoyiw qa`wpi joqari.

2.1-keste

**Tiykarg`i qurallar esabin tekseriw boyinsha ishki qadag`alaw
sistemasinin` awhalin aniqlaw testi**

№	Test sawalinin` mazmuni	Juwaplar		
		awa	Joq	Esletpe
1.	Tiykarg`i qurallardi esaptan shig`ariw boyinsha komissiya du`ziw tuwrisinda buyriq barlig`i?	√		
2.	Esap ju`ritiw siyasati tuwrisindag`i buyriqta tiykarg`i qurallardi inventarizatsiya qiliw usillari ha`m mu`ddetleri ko`rsetilgenbe?		√	
3.	Inventarizatsiya belgilengen mu`ddetlerde o`tkizilgenbe?		√	
4.	Tiykarg`i qurallar aqirg`i ma`rte qashan inventarizatsiya qiling`an?	√		2 jil aldin
5.	Inventarizatsiya na`tiyjeleri esapta sa`wlelengenbe?			Son`g`i 2 jilda inventarizatsiya o`tkizilmegen
6.	Tiykarg`i qurallardi saqlaw ha`m isletiw jaylari esap registrinde sa`wlelengenbe?	√		
7.	Tiykarg`i qurallardin` paydalaniw jaylarinda saqlaniwi ushin juwapker ta`replerdi tayinlaw tuwrisinda buyriqlar barlig`i?	√		
8.	Tiykarg`i qurallardi saqlaw ushin juwapker ta`repler menen toliq materialliq juwapkerlik tuwrisinda sha`rtnamalar du`zilgenbe?		√	
9.	Ka`rxanada tiykarg`i qurallar esabina tiyisli da`slepki hu`jjetlerdin` unifikatsiyalang`an formalari qollaniladima?	√		Toliq emes
10.	Tiykarg`i qurallar esabi boyinsha hu`jjetler aylanis reje-grafigi du`zilgenbe?		√	
11.	Bas buxgalter ta`repinen hu`jjetler aylanis reje-grafigine a`mel qiliw u`stinen qadag`alaw a`melge asirilg`anba?		√	
12.	Tiykarg`i qurallar ob`ektleri jang`in ha`m basqa ta`biy apatlardan qamsizlandirilg`anba?	√		
13.	Tiykarg`i qurallar gruppalang`anba?		√	
14.	Tiykarg`i qurallar kodifikatori islep shig`ilg`anba?		√	
15.	Inventar kartochkalar barma ha`m olar isletileme?		√	
16.	Analitikaliq esap mag`liwmatlari sintetikalik esap registrleri menen salistirilg`anba?	√		Awa, tek balans du`ziw paytida
17.	Tiykarg`i qurallardi esaptan shig`ariw boyinsha da`lalatnamalar ha`m basqa hu`jjetler basshi ta`repinen tastiylang`anba?	√		
18.	Ka`rxanada arendag`a aling`an (operativ finanslantug`in lizing) tiykarg`i qurallar barma?		√	
19.	Amortizatsiya esaplaw usili tan`lang`anba?		√	Siziqli usul qollaniladi

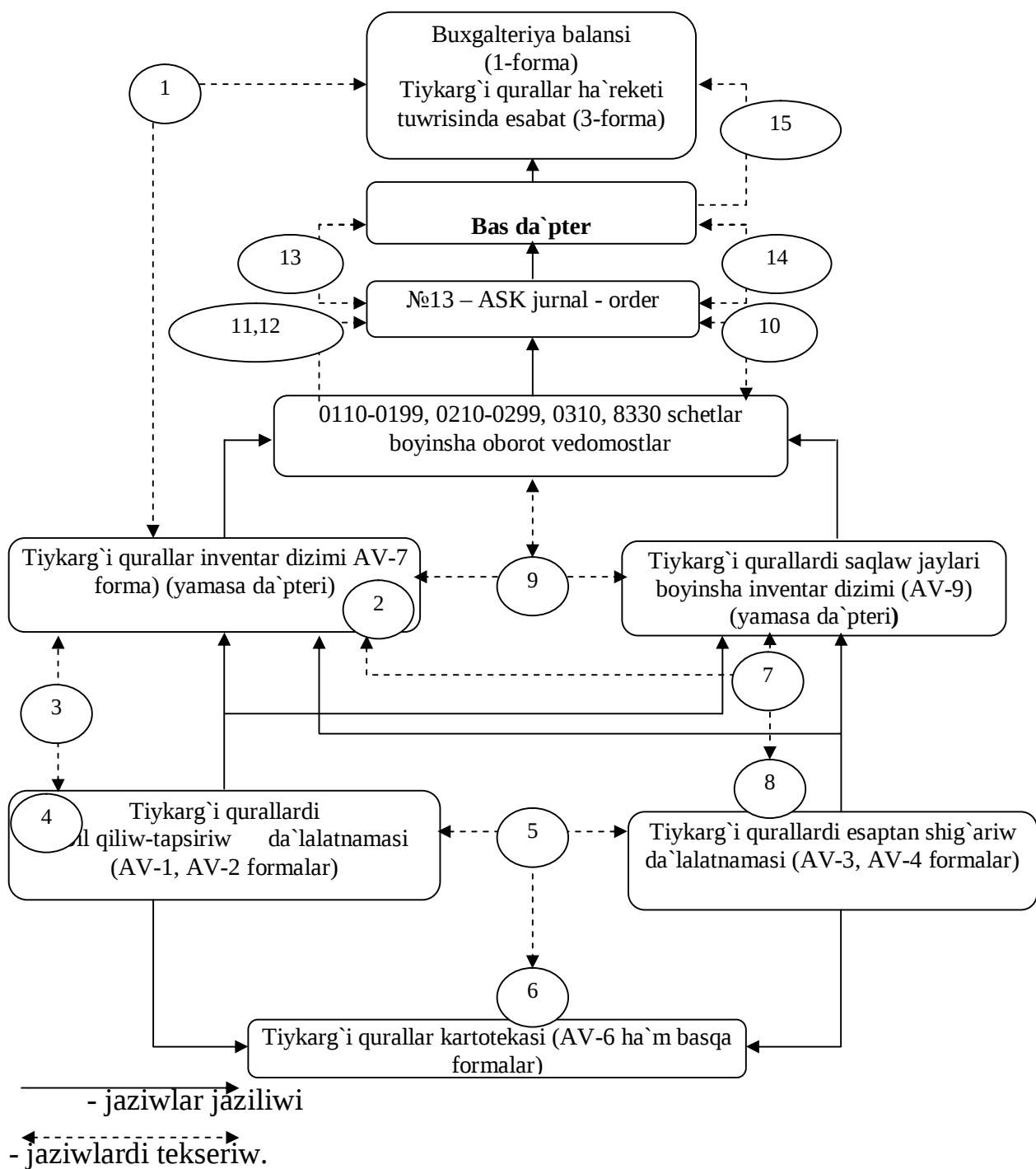
Bas da`pterde sa`wlelendirilgen 0110-0199, 0211-0299, 0310, 0710, 0720, 0810, 0820, 0840, 0850, 0860, 0890, 0920, 4810, 4820, 4830, 6910, 6920, 7910 sintetikalik schyotlar qaldiqlarinin` say ra`wishte analitikaliq esap registrleri ha`m buxgalteriya balansi mag`liwmatlarina muwapiqlig`in aniqlaw za`ru`r. Olar barliq pozitsiyalar boyinsha: ay basina qaldiq, ayliq oborotlari, ay aqirina qaldiqlar bir-birine tuwri keliwi lazim. Eger ayirmashiliqlar aniqlansa, olardin` sebeplerin aniqlaw ha`m ka`rxanag`a tiykarg`i qurallardi, montaj talap qilatus`in qurilmalardi; kapital qoyilmalardi, du`zilgen lizing sha`rtnamalari boyinsha minnetlemelerdi inventarizatsiya qiliw usinis etiledi. Keyninen ka`rxananin` tiykarg`i qurallardi esapqa aliw boyinsha qabil qiling`an esap ju`ritiw siyasati menen tanisiw za`ru`r. Bunda tiykarinan to`mendegilerge itibar beriw lazim:

- ka`rxanada tiykarg`i qurallarg`a go`neriw esaplawdin` qaysi usilin qollaw qabil qiling`anlig`i;

- ka`rxanada tiykarg`i qurallardi ta`mirlew qa`rejetlerin esapqa aliwdin` qanday ta`rtibi qabil qiling`anlig`i, tiykarg`i qurallardi ta`mirlew ushin rezervke qarji ajiratiw mexanizminen paydalanip, yag`niy ta`mirlew fondin (8910-schyot boyinsha «Ta`mirlew fondi» analitikaliq schyotin qollaw) sho`lkemlestiriw yamasa sho`lkemlestirmew.

Ka`rxanada qabil qiling`an esap ju`ritiw siyasati auditor juwmag`inda sa`wleleniwi lazim.

Joqarida joqarida bayan qiling`anlar tiykarinda tiykarg`i qurallardi auditorliq tekseriwden o`tkiziw izbe-izliginin` uliwmalik sizilmasin to`mendegishe ko`rsetiw mu`mkin, (2.1-cu`wret).

JUWMAKLAR HA`M USINISLAR

Aqirg`i waqitlarda islep shig`ariwdi ta`rtipke saliw ha`m normativlestiriw boyinsha ma`mleket ta`repinen shig`arilip atirg`an ha`m tastiyoqlanip atirg`an hu`jjetlerde tu`sinik sipatinda ka`rxanalar o`ndirisinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerinen kelip shig`ip ha`mde qa`rejetlerdin` tu`rlerinen kelip shiqqan halda bul hu`jjetlerdi qayta ko`rip shig`iwi ha`m oni esap siyasatinda ko`rsetiw qadag`alang`an. Ma`selen, «O`nim (jumis, ximet) islep shig`ariw ha`m satiw boyinsha qa`rejetler qurami ha`m finansliq na`tiyjelerdin` qa`liplesiw ta`rtibi tuwrisindag`i» nizam ha`mde BEMS nin` 21 - «Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` finansliq - xojaliq xizmeti buxgalteriya esabi schyotlarinin` rejesi ha`m oni qollaw boyinsha ko`rsetpe» atli standart ha`m usi siyaqli o`ndiriske tiyisli basqa hu`jjetlerde bul talaplar ko`rsetip o`tilgen.

Bunday qayta ko`rip shig`iwlar, normativlestiriwler, o`zgerttiriw kiritiwlerdi belgilewshi tiykarg`i ko`rsetkish (kriteriya) bul o`ndiristin` o`zine ta`n o`zgesheligi bolip esaplanadi. Usi ko`z qarastan alatug`in bolsaq, tarmaqqa say halda qa`rejetlerdi gruppaw, esapqa aliw ha`m esaptan shig`ariw printsiplerin ha`mde buxgalteriya esabi schyotlarinin` isshi rejesi siyaqlilardi islep shig`iw ha`m a`meliyatqa engiziw o`z na`tiyjesin beredi degen pikirdi bildiriw mu`mkin.

Usi tema boyinsha ilimiy izleniw alip bariw da`wirinde tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m auditinin` ha`zirgi zaman mashqalalari ko`terilip, olardi saplastiriwda tiyisli usinis, pikir ha`m juwmaqlar bildirildi. Olardan birinshisi, tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabinin` teoriyalıq tiykarların u`yrenip, bul boyinsha pikirlerdi keltiriw, ekinshisi, jen`il sanaat tarmag`ında onin` o`zine ta`n o`ndiris o`zgesheliklerinen kelip shiqqan halda tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esabin sho`lkemlestiriw menen modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabin jetilistiriw na`tiyjesinde na`tiyjellikke erisiw.

Keltirilgen pikirler tiykarında sonday juwmaq qiliw mu`mkin, ekonomikanin` barliq tarmaqlarında alip barilip atirg`an esap siyasatında

buxgalteriya esabi tu`rlerinin` tutqan orni ha`m a`hmiyeti birdey emes ha`mde olardi ornin belgilewshi ko`rsetkish bolip, tarmaq o`ndirisinin` o`zine ta`n o`zgesheligi ximet qiladi.

Ekonomikani erikinlestiriw sharayatinda esapta o`zine ta`nlikke iye bolg`an qa`rejetlerden biri esaplanatug`in tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabinin` teoriyalıq ha`m metodikalıq ma`seleleri boyınsha alıp barılğ`an isler tiykarında to`mendegi juwmaqlarg`a kelindi. Ka`rxanalarında

tiykarg`i qurallardi qa`rejetlerin modernizatsiyalaw esapqa aliw protsessindegi xarakterlewdi qayta ko`rip shig`iw lazımlilig`in ko`rsetti.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` esabın tuwri sho`lkemlestiriw ha`m olardin` o`zine ta`n sho`lkemlestiriwshilik-texnologiyalıq o`zgesheliklerin esapqa aliwdi talap qiladi. Pitkeriw qa`nigelik jumisında ka`rxanalarđın` o`zine ta`n sho`lkemlestiriwshilik-texnologiyalıq o`zgeshelikleri aship berildi ha`m olardin` tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw menen baylanisli qa`rejetlerin esapqa aliwdin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri aship berildi ha`m tiykarlanildi.

Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin tejew ha`m maqsetke muwapiq sariplawdi ha`m bunin` u`stinen qadag`alawdi sho`lkemlestiriw ushin za`ru`r mag`liwmatlardi jiynaw, qayta islew ha`m olardi basshi ha`mde qa`nigeliklerge jetkizip beriwde ka`rxana a`mel qilip atirg`an modernizatsiyalaw ju`zesinen qa`rejetlerdi anıqlaw usilin tuwri tan`law o`z-aldına a`hmiyetke iye ekenligi ko`rsetilgen. Biraq, pitkeriw qa`nigelik jumisi na`tiyjeleri jen`il sanaat ka`rxanalarında a`mel qilip atirg`an tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetler esabi buxgalteriya esabi teoriyasi ha`m a`meliyatında bar bolg`an usilg`a a`yne say kelsede, «Xalqabad mamig`i» AAJ ka`rxanalarında sho`lkemlestirilgen tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri esabi ha`m olardi tiykarg`i quraldin` baslang`ish qunına qosıwda kemshilikler belgili boldi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerine to`mendegishe ta`riyip

beremiz «Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri - bul tiykarg`i quraldi jumis sapasi ha`m quwatin jaqsilawg`a bag`darlang`an ha`m onin` baslang`ish qunin asiwina ha`mde paydali ximet mu`ddetinin` uzayiwina alip keletug`in qa`rejetler esaplaandi»

Izertlew ob`ekti esaplanbag`an ka`rxanada tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetinin` analitikaliq esabinda kemshilikler barlig`i aniklandi. Bunin` menen buxgalteriya esabinin` qa`rejetlerdi tuwri esaplanbay atirg`anlig`i aniqlandi.

Tiykarg`i qurallardi ta`mirlew menen baylanisli qa`rejetlerin de tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetleri quraminda esapqa aliniwi ju`z berip atirg`anlig`i gu`zetildi ha`m bul kemshilikti du`zetiwi ju`zesinen pikirler berildi.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerin esapqa aliwg`a mo`ljellengen 0860, 0890 schyotlarina to`mendegi schyotlardi qosimsha qiliniwi usinis etildi:

0861 «Lizingke aling`an shet ellik tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw qa`rejetleri» schyoti.

0891 «Shet ellik tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw qa`rejetleri» schyoti.

0892 «Xojaliq usilinda modernizatsiyalaw qa`rejetleri» schyoti

0893 «Kesip aliw usilinda modernizatsiyalaw qa`rejetleri» schyoti

0721 «Tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw ju`zesinen ornatilatug`in shet ellik a`sbap-u`skene» schyoti.

0730 «Tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw ju`zesinen ornatilatug`in a`sbap-u`skene» schyoti.

6020 «Tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw ju`zesinen esaplasiwlar» schyoti.

6030 «Tiykarg`i quraldi modernizatsiyalaw ju`zesinen shet ellik kesip alip islewshi sho`lkemi menen esaplasiwlar» schyoti.

Tiykarg`i qurallardi modernizatsiyalaw qa`rejetlerinin` auditin o`tkiziwi ju`zesinen usinis ha`m pikirler islep shig`ildi.

PAYDALANILGAN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq so`zi, 2010 yil 28 yanvar`.

2. Karimov I.A. O`zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi. – “Xalq so`zi” gazetasi.

3. Karimov I.A. 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2015 yil

4. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: O`zbekiston, 2010.

5. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. O`zbekiston, 2011.

6. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O`zbekiston, 2010.

7. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O`zbekiston, 2010.

8. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi to`g`risida axborot // “Xalq so`zi” gazetasi, 2012 yil 20 yanvar`.

9. O`zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to`g`risida”gi Qonun – T.: O`zbekiston. 1996 y.

10. Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi to`g`risida “NIZOM”ga muvofiq (O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevralidagi 54-son qarori Bilan

11. Bobojonov O, Jumaniyozov K. Moliyaviy hisob. -T.: "Moliya" nashiriyoti, 2002. -672 b.
12. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. -T.: «Sharq», 2005. - 480 b.
13. Dusmurotov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiyo`l poligraf servis». 2007. - 320 b.
14. Dusmurotov R.D., Raxmonov N.R. Tovor moddiy zaxiralar xisobi va auditi: uslubiyot va amaliyot. – T.: «Extremum Press» nashryoti, 2011 y. 109 b.
15. Zavalishina I. Yangicha buxgalteriya hisobi. –T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi». 2004. – 476 b.
16. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. -T.: «Sharq», 2004. – 592 b.
17. Kovalev V.V., Volkova O.N. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya. – M.: PBOYuL M.A. Zaxarov, 2001. – 424 s
18. Masharipov O., Masharipova N. Boshqaruv va ishlab chiqarish hisobi. - T.: 2001. -143 b.
19. Ochilov I. Qurbonov J. Moliyaviy hisob. -T.: «Iqtisod-moliya», 2007. - 488 b.
20. Pardaev M.Q. Iqtisodiy taxlil nazariyasi. Darslik. Samarqand. «Zarafshon», 2001. – 272 b.
21. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. O`quv qo`llanma. 1-qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2001. - 176 b.
22. Rizaqulov A.A., Ibragimov A.K., Xasanov B.A., Mamatov Z.T., Usanov A. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. -T.: 1,2,3 – tomlar, 1994. – 320 b.
23. Savitskaya G.V. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya APK: Uchebnik / G.V.Savitskaya. – Mn.: Novoe znanie, 2001. – 687 s
24. Sotivoldiev A.S., Itkin Yu.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi I-II tom. O`zbekiston buxgalterlar va auditorlar Milliy Assotsiatsiyasi. –T.: - 2002.
25. Umarova M., Eshboev U., Axmadjonov K. «Buxgalteriya hisobi». -T.:

«O`ZAJBNT», 2004. - 352 b.

26. Haydarov Sh., Ortiqov X. O`zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS).

27. «Xalqabad mamig`i» AAJ niڭ 2013-2014-jillardag`i buxgalteriyaliq esabatlari

28. Internet saytlar.

www.accounting.rutgars.edu

www.1c.ru

www.glavbukh.ru